

ISSN: 2618-6187

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/anasay>

CC Open Access

OSMANLI DEVLETİ'NDE ASKER KAYNAĞI OLARAK İHTİDA CONVERSION AS A SOURCE OF SOLDIERS IN THE OTTOMAN EMPIRE

Abdulkasim GÜL*

Öz

Osmanlı Devleti'nde devşirme ve pençik usulleriyle kapıkulu askeri temininde, din değiştirme yani Müslümanlığa geçme zorunlu tutulmaktaydı. Bu yollarla gerçekleşen ihtida literatürde genellikle cebri din değiştirme olarak değerlendirilmekte ve kapıkuluğunun da daha çok bu esas üzerine işlediği kabul edilmektedir. Bu çalışmanın konusu Osmanlı Devleti'nde asker temini bakımından gönüllü ihtidadır. Çalışmanın amacı ise gönüllü din değiştirmenin derecesini tespit edebilmek ve bunun devşirme ve pençik usullerine alternatif olup olmadığını ortaya koymaktır. Çalışmanın başında dirlik temininde din değiştirmenin şart olup olmadığı incelenerek ihtidanın zemini ele alındı. Sonraki kısımlarda ise sırasıyla ihtidanın ve dirliğe alınmanın usulleri, mühtedilerin kimler olduğu ve istihdamları, klasik dönem sonrasında ihtidanın aldığı şekil incelendi. Çalışmanın sonuç kısmında kısa bir literatür değerlendirmesiyle birlikte ihtidanın çeşitli veçheleri ele alındı ve zorlamanın din değiştirmedeki ağırlığı tartışıldı. Kaynak olarak esasen resmi kayıtlara başvuruldu, bu kapsamda dirlik teminine yönelik kayıt türleri incelendi.

Anahtar Kelimeler: İhtida, Mühtedi, Gönüllülük, Asker, Dirlik.

Abstract

In the Ottoman Empire, in order to recruit Kapıkulu soldiers through the devşirme and pençik methods, religious change, that is, conversion to Islam, was required. Conversion through these methods is generally evaluated in the literature as forced religious conversion, and it is accepted that Kapıkulu also operated on this principle. The subject of this study is voluntary conversion in terms of military recruitment in the Ottoman Empire. The aim of the study is to determine the degree of voluntary conversion and to reveal whether it was an alternative to devşirme and pençik methods. At the beginning of the study, the grounds of conversion were examined by examining whether conversion was a condition for the provision of dirlik. In the following sections, the methods of conversion and being accepted into the dirlik, who the converts were and their employment, and the form that conversion took after the classical period were examined. In the conclusion of the study, various aspects of conversion were discussed with a brief literature review and the weight of coercion in religious conversion was discussed. Official records were mainly used as sources, and in this context, the types of records regarding the provision of dirlik were examined.

Keywords: Conversion, Convert, Volunteerism, Soldier, Salary

Article Info

Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi: 23/12/2025

Kabul Tarihi: 14/02/2026

Atıf

Gül, A. (2026). Osmanlı Devleti'nde asker kaynağı olarak ihtida. *Anasay*, (33), 122–144.

Research Article

Received: 23/12/2025

Accepted: 14/02/2026

Cite this article as:

Gül, A. (2026). Conversion as a source of soldiers in the Ottoman Empire. *Anasay*, (33), 122–144.

* Dr., Erzurum Teknik Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, Erzurum/ Türkiye, abdulkasim.gul@erzurum.edu.tr, **ORCID ID** <https://orcid.org/0000-0003-3916-1509>

Corresponding author: Abdulkasim Gül, abdulkasim.gul@erzurum.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

The Ottoman Empire was founded in Anatolia, where the political climate, social structure, religions and cultures that had formed before it were in high interaction. Under these conditions, one of the issues it inherited was the employment of non-Muslims, while the other was the conversion to Islam, that is, the conversion of the local population or outsiders of different religions to Islam.

This article is mainly about conversion as a source of soldiers. The main purpose of the study is to reveal the importance of voluntary conversion in the Ottoman Empire in terms of the source of soldiers and kapikulu. Focusing on volunteering also aims to evaluate the view that conversion was dominated by force through the existence of devshirme and pencik methods. Of course, it was also aimed to determine whether giving *dirlik* was an incentive tool in increasing Islamization.

Whether being Muslim constituted a requirement in obtaining a fief was seen as a starting point and its historical development was shown. During the foundation period, the Ottoman State used the soldiers of the Christian lords with whom it had established its dominance and alliance without forcing them to change their religion. Later, when the provincial system was established, it tried to use non-Muslim soldiers in Rumelia within the timar system, that is, as fief soldiers. In fact, although there was no apparent condition or obligation, over time, non-Muslim timar owners and their sons became Islamized. However, the employment of non-Muslims did not become a legal prohibition and later they were used in various classes according to need.

In the Ottoman Empire, which saw no harm in using Christian soldiers and paying them salaries, one of the most widespread branches of work that systematically utilized the human resources of conversion was military service. The oldest of these methods, the devshirme and pençik methods, which were the source of the Kapıkulu, were known to be based on forced religious conversion. On the other hand, these methods showed that it was possible to enter the central organization as a soldier-administrator by becoming a Muslim. Because, after a while, the provision of soldiers from non-Muslims with pençik and devshirme also included voluntary conversion.

Conversion was a path that provided great opportunities for non-Muslims. While Muslim people had to face great difficulties and prove themselves in order to join the military class, the conversion of non-Muslims put them in a very prestigious class like the Kapıkulu. Non-Muslim people and Kapıkulis began to benefit from the existence of this path from the early times of the state. They tried to convert their brothers and other relatives, including the Kapıkulis and other military class, including those of devşirme and pençik origin, and to include them in the same class. Therefore, the volunteering of non-Muslims was quite intense in the process.

In the concluding part of the study, issues such as the sincerity of the converts' religious changes, their adaptation to their new religion and whether they return to their old religion or not were discussed. These issues were addressed in a superficial literature review.

Giriş

Osmanlı Devleti dinlerin ve kültürlerin yoğun etkileşimi (Babinger-Köprülü, 2000; Hasluck, 2012; Ocak, 1991) içindeki Anadolu'da kurulmuştur. Arap fetihleriyle başlayan Anadolu'nun İslamlaşması Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde devam etmiştir.¹ Osmanlıların Balkanlara geçişiyle birlikte Müslümanlık bu coğrafyada da yayıldı (Vryonis, 1972; Minkov,

¹ Mesela Aşıkpaşazâde, Orhan Bey döneminde fethedilen İznik, Göynük, Mudanya gibi yerlerde ahalinin topluca Müslüman olduğunu yazmıştır (Aşıkpaşazâde Tarihi, 1332, s. 43). 15. yüzyıldaki genel durumu Ruhi Tarihi “gün olur binlerce Hristiyan İslam’a geçer” diyerek hülâsa etmiştir (İnalçık, 2010, s. 235).

2004; Rexha, 2010; Koçak, 2000). Belli muhitler (Lowry, 2012; Çetin, 1994; Pala, 2020) yahut toplumun geneli için belli dönemler (Koçak, 2000; Deringil, 2017; Karadağ, 2005; Aslan, 2008; Şahin, 2022) itibarıyla yapılan araştırmalar sayesinde Osmanlı Devleti'nde ihtidanın oldukça yaygın olduğu artık bilinmektedir.

İhtida konusunda tarihçiler arasındaki ihtilaflardan biri, ilk dönemlerdeki İslamlaşmanın yoğunluğudur. Türklerin Anadolu'daki varlığını hafife alanlara karşı Köprülü ve Turan, Osmanlıların Avrupa'ya geçişiyle toplu ihtidanın başladığı, ancak Anadolu için bu durumun geçerli olmadığı iddiasındadırlar (Köprülü, 1991, 81-82; Turan, 1971, 63). Buna karşılık Cahen (2014, s. 179-180) ve Vryonis (2020, s. 207, 227-231) gibi tarihçiler Selçukluların ilk dönemlerinden itibaren Anadolu'da toplu İslamlaşma olduğu görüşündedir.

Osmanlılar, Hristiyan milletlerden oğlan toplamak demek olan *devşirme* (devşirme için bkz. Uzunçarşılı, 1988, I, s. 13-18; Yılmaz, 2014; Yılmaz, 2015) ve kölelerin istihdamını düzenleyen *pençik* (Özcan, 2007, 257-258) usulleriyle kapıkulu askeri teminine erken başlamıştı (Vryonis, 2000). Din değiştirmenin bu vasıtaları, ihtidaya bakışı da belirlemiş sayılır. Yani bu uygulamalar, İslamlaşmanın zorla yapıldığına dayanak olarak gösterilmiştir. Mesela Gibbons, gönüllü ihtida olmadığından Osmanlıların, Müslümanların sayısını artırmak için devşirmeyi kullandığını savunmuştur (Gibbons, 2017, s. 66, 96). Hristiyanlar, kralları/beyleri ve ahaliyi etkilemek için din değiştirmenin zorlamayla gerçekleştiğini gösteren, dindaşlarının çektikleri zulümleri anlatan metinler üretmişlerdi. Bunlar İslamlaşma üzerine çalışan bazı araştırmacıların başvurdukları kaynaklar arasındadır (Vryonis, 2020, s. 363 vd., 453). Osmanlı tebaası olan Balkanlardaki Hristiyan milletler ise din değiştirmeye karşı tavırlarını her zaman canlı tutmuş (Strauss, 2015, s. 239-242), 19. yüzyılda dinî kimlikleriyle destekledikleri ve kendi ırklarından olanları bile “ötekileştirdikleri” bir ulusçuluğu savunmuşlardır (Deringil, 2017, s. 21-30; Karpas, 2004, s. 7-11, 34-39). Özellikle Balkan tarihçileri cebri Müslümanlaştırma üzerinde ısrara devam edip gönüllülüğü red etmektedirler (Minkov, 2004, s. 87 vd.; Zhelyazkova, 2015, s. 259-306). Arnold (1343, s. 150-159), Cahen (2014, s. 166 vd.), Karpas (2004, s. 24-25), Minkov (2004) gibi tarihçiler ise devşirme ve pençik dışında yaygın gönüllü ihtidayı savunmuşlardır.

Müslümanlaşmada cebriğin ileri sürülmesinin en güçlü dayanağı, kapıkulları bakımından devşirme ve pençik usullerinin neredeyse tek kaynak kabul edilmesidir. Dolayısıyla asker kaynağı olması bakımından ihtidanın yaygınlığının ve iradi olup olmamasının bilinmesi gereklidir. Daha evvel yapılan bazı çalışmalarda mühtedilerin askerlikteki istihdamına temas edilse (Misal için bkz. Koçak, 2000) bile gönüllü ihtidanın asker kaynağı olması müstakilen ele alınmamıştır. Bu çalışma işte bu amaca yöneliktir.

Çalışmada temel kaynak kapıkullarına, timar düzeni ve kale kadrolarına alınmayı gösteren, dirlik kayıtlardır. Kayıtları kullanma bazı araştırmacılar tarafından pek müsbet görülmemektedir. Mesela Krstic (2015, s. 41) sadece resmî kayıtları kullanmayı ihtidayı kalıplaşmış şekilde ele alma ve mühtedilerin iç seslerini dinlememe, Bear (2010, s. 41, 297) ihtida çalışmalarında fazla belge kullanmayı fetişizm olarak değerlendirmiştir. Bu görüşlerin aksine resmî kayıtlar, ihtidanın yoğunluğunu ve uygulamasının önemli noktalarını görebileceğimiz esas kaynak durumundadır. Kaldı ki Krstic ve Bear'ın çalışmalarında da bunun eksikliklerini görebiliyoruz.² Asker kaynağı

² Bear çalışmasının her ne kadar ihtida üzerine üzerine olduğunu iddia etse de -kısmi bazı temaslar dışında- esasında Sultan IV. Mehmet döneminin dinî akımlarını, fetih anlayışının canlılığını ve Osmanlı Devleti'nin başlangıcından beri devam eden İslamî müessesleşmeyi ele almıştır. Bear, çalışmasında 17. yüzyılın ikinci yarısına ait az sayıda resmî kayda başvurmuş ve esasen kronikleri kullanmıştır. Bir döneme odaklandığından ve bu çalışmada kullanılan kayıtlara vakıf olamadığından ihtidanın kayıtlara IV. Mehmed zamanında yansıdığı iddiasında bulunmuştur. Diğer taraftan önceki dönemlere ait kayıtlardaki ihtidayı göremediğinden -bütün Osmanlı dönemlerinde geçerli olan fetih hareketlerinin devamı olan- IV. Mehmed devrindeki siyaseti, İslamlaştırma olarak ve sadece bu döneme mahsusmuş havasında sunmuştur. Öyleki ihtida teşvikçisi olarak tanımladığı IV. Mehmed'in av merasimlerini *mühtedî avı* şeklinde aktarmış, bu merasimler sırasındaki ihtidaları da gönüllülük olarak görmemiş, Minkov'un kayıtlara dayanarak yaptığı

olarak baktığımızda 17. yüzyıl ortasına kadar mühtedilere doğrudan verilen dirliklerin tamamını, dolaylı olanların ise yoğunluk derecesini sadece kayıtlardan anlayabiliyoruz.

Mühtedilerin istihdamını incelemeye başlamadan evvel gayrimüslimlerin Osmanlı askerî düzenindeki yerini göstermek gerekir. Silah üretimi ve tababet gibi sahalarda istihdam edilen sayıları ancak yüz seviyesinde olan zümre haricinde kapıkulları Müslümandı. Yani merkez teşkilatlarında asker-idareci olmanın şartı Müslüman olmaktı.

Osmanlıların beylik döneminde Bizans tekfurları gibi Müslüman olmayanların tabiiyetleri kabul edilmiş, sonrasında Balkanlarda hakimiyet altına alınan hanedanlıkların eski dinlerinde kalmalarına karışılmamıştı. İlk değişiklik devletin teşkilatlanması yani eyalet düzenini tesisi ile oldu. Hristiyan beylerin yerine sancakbeyi ve beylerbeyi rütbeleriyle Müslüman taşra idarecileri getirildi (İnalçık, 1996, s. 67-74; Kunt, 1982, s. 55-67). Bundan sadece eyalet düzeni dışında kalan Eflak ve Boğdan prenslikleri muaf tutuldu. Benzer şekilde Osmanlı hudutları genişlediğinde asker ve idareci Gürcülere din değiştirme şartı olmadan dirlik verilmesine devam edildi (BOA, KK.d. 215, s. 151, 159; BOA, A.MHM.d. 114, hk. 286). Hristiyan Gürcü beylerine kendi toprakları dışında Osmanlı eyaletlerinde de sancak verilebilmiştir.³

Rumeli'de ilhak edilen devletlerin/prensliklerin gayrimüslim askerleri, din değiştirme şartı olmadan tımar düzenine dahil edilerek istihdam edilmişlerdi. İnalçık, Rumeli'de 15. yüzyılın ortasında *asker kökenli Hristiyanların* tımarlı sipahilerin içindeki nispetinin fazla olduğunu hatta Semendire gibi bazı yerlerde ekseriyeti teşkil ettiklerini ortaya koymuştur. Ancak bunlar en fazla zeamet tasarruf edebiliyordu. İnalçık'ın çalışmasında ayrıca Hristiyan sipahilerin çocuklarının Müslümanlaştığı görülmektedir (İnalçık, 1996, s. 74 vd., 94) ki aşağıda bahsedileceği üzere sonraki dönemde bu geçiş devam etmiştir. Gittikçe azalmasına rağmen gayrimüslimlere dirlik verilmesi sonlandırılmadı. 16. ve 17. yüzyılda kalelerdeki topçulara (BOA, A.MHM.d. 4, hk. 757; BOA, KK.d. 238, s. 126), martolos ve kılavuzlara (BOA, KK.d. 238, s. 367; BOA, KK.d. 241, s. 243; BOA, A.NŞT.d. 1169, s. 55, 57; BOA, KK.d. 239, s. 16; Anhegger, 1942) ressam, mühendis ve diğer teknik işlerde kullanılan Tâife-i Efrençiyân'a⁴ gayrimüslimlerin alındığını gösteren kayıtlar vardır.⁵ Gayrimüslimlerin askerî yapı içinde varlığı, 18. yüzyıldan itibaren yabancı uzmanların istihdamına da bir nispette zemin hazırlamıştır.

1-İhtidanın Usulü

Osmanlılarda dirlikli askerler içinde doğuştan Müslüman olmayanları devşirmeler, köleler ve gönüllü mühtediler oluşturmaktaydı. Bunlardan devşirmeler topluca devlet eliyle Müslüman yapılır ve isimleri verilirdi. Hem sultana ait hem de ağa-bey-paşa kapılarına alınan köleler seçilmeleriyle beraber Müslüman olurlardı. Savaş esirliği yahut satın alınmayla elde edilen bu

ihtidanın gönüllüğü üzerine tespitlerini makul bulmamıştır. Zaten çalıştığı arşivler ve kütüphanelerde İslam'a davet edilmesini kendisine baskı yapıldığı şeklinde aktararak kitabının başında cebriliği öne çıkaracağını hissettirmiştir (Bear, 2010, s. 41, 282 vd., 297, 317). Krstic ise kayıtları ihmal ettiğinden istihdamlarının fazlalığıyla dikkat çeken çocukların ihtidasının gösterilmediği iddiasında bulunmuştur (Krstic, 2015, s. 231).

³ 21 Nisan 1621'de Gürcü hanlarından birine Oltu sancağı verilmişti (BOA, KK.d. 257, s. 35).

⁴ Mesela 4 Mart 1612'de 22 efrençiyana dirlik verilmiştir (BOA, A.RSK.d. 1485, s. 9).

⁵ Şah Maksud'un ordusundan haber getiren bir zimmiyle yine benzer işlerde kullanılan iki zimmiye tımar tevcih edilmişti (BOA, A.MHM.d. 1, s. 33/132). Mesela taife-i efrençiyandan Bağdad seferinde (1638) top ustası olarak hizmet eden bir zimmiye sultan IV. Murad zeamet yoluyla bir köyü ocaklık vermişti. Bu zimmi öldüğünde zeameti, biri Müslüman olan iki oğluna kalmıştı. Oğullar 1694'te Bağdat'ta topçubaşı olarak görev yapmaktaydı (BOA, İE.AS. 26-2605).

kölelerin Müslüman olmasında iknanın varlığı düşünülürse de cebrin mutlak olduğu çıkarılamamaktadır.⁶

Usulleri anlaşılabilen ve kayıtlarda “Şeref-i İslamla müşerref olma” ifadeleriyle gösterilen gönüllü ihtidanın, askerî zümreye girme bakımından iki şekli vardı. Birincisi payitahta gelmeden, tanıdıkları veya akrabaları vasıtasıyla ihtida etmektir. Bunların bir kısmını beylerbeyi ve sancakbeyleri merkeze bildirerek dirlik almalarını sağlamaktaydı (BOA, KK.d. 239, s. 132, 197, 275). Diğer şekli ise, hazırlıklı kişilerin yani daha önce bir karara varıp payitahta gelenlerin ihtidalarını ilan ile dirlik elde etme imkânından faydalanmalarıydı. Birinci yolu kullananlar merkeze gelerek ihtida edenlerden çok fazla olsa da kayıtlarda daha çok ikinci şekilde ihtida edenler görülmektedir.

Payitahtta ihtidanın mühim bir kısmı divan günlerinde oluyordu (BOA, A.d. 3010, s. 24, 41, 48, 57, 61; BOA, A.d. 2934, s. 9) Müslüman olanların sünnet ettirilmesi için divanda nöbetle tabip bulunurdu. Müslüman olma için diğer fırsat zamanları surre-i hümayun, bayram (BOA, A.RSK.d. 1484, s. 35), kılıç kuşanma (BOA, A.RSK.d. 1510, s. 28), günleri; sultanın gezileri (BOA, A.MHM.d. 2, hk. 649), ve avları (BOA, A.MHM.d. 4, s. 5) idi. Sıradan günlerde de sultanın huzurunda ihtida mümkündü (BOA, A.RSK.d. 1502, s. 36; BOA, AE.SMMD.IV. 83-9871). Yine ordunun geçtiği yerlerde sadrazam veya seraskerler huzurunda (BOA, KK.d. 254, s. 13; BOA, KK.d. 226, s. 114)⁷ Müslüman olmak yaygındı. Devlet adamlarının ve askerlerin aracılığıyla ihtida da sözkonusuydu.⁸

İstanbul’da ve hususi bir günde Müslüman olma emellere kavuşmak için iyi bir yoldu. Bu sadece dirlik almak maksadında olanlar için değildi yaşlılar, kadınlar⁹ ve çocuklar için de geçerliydi. Bazı asil kişiler, taşrada ihtida ettiklerinde bile merkezde arz-ı endam etmişlerdir. Osmanlı ülkesinin her tarafından, Cezayir (BOA, A.RSK.d. 1502, s. 61) gibi çok uzak muhitlerden, İspanya (BOA, KK.d. 242, s. 51) ve Frengistan (BOA, A.RSK.d. 1474, s. 197; BOA, A.d. 2934, s. 59) gibi yabancı memleketlerden din değiştirmek üzere İstanbul’a gelenler vardı.

İhtida edeceklerin meramlarını kâtipler, dualarla ve tesirli bir dille dilekçelerinde anlatmaktaydı. Dilekçelerinde mühtediler açıkça para veya dirlik isteyebilmekteydi (BOA, AE.SMMD.IV. 2-18, 83-9845; BOA, AE.SMST.II. 93-10033). Münferiden ihtida umumi idiyse de ailenin bir kısmının veya hepsinin Müslüman olması yaygındı.¹⁰

⁶ 1526 Mohaç Savaşı’nda esir olup dokuz yıl sonra firar eden Bartholomaeus Georgieviz, satıldığı Anadolu Beylerbeyi’nin kendisini maiyetine alması için Müslüman olmayı teklif ettiğini ancak bunu kabul etmediğini hatıralarına yazmıştır (Georgieviz, 2025, s. 21).

⁷ Eylül 1607’de Kuyucu Murad Paşa’nın geçtiği Ereğli’nin Zanepa adlı köyünde on yedi erkek Müslüman olmuştu (Şahin, 2003, s. 236).

⁸ Mesela Haziran 1580’de İstanbul’da pehlivanlar aracılığıyla bir kişi Müslüman olmuştu (BOA, KK.d. 238, s. 18).

⁹ Müslüman olması için anasını İstanbul’a götürmeye çalışan Rıdvan adlı bir yeniçeriye sıkıntı çıkarılmaması için 10 Kasım 1646 tarihinde Çıldır beylerbeyine emir verilmiştir (BOA, A.MHM.d. 91, hk. 478).

¹⁰ 3 Ocak 1559’da iki kardeş Müslüman olmuştu (BOA, KK.d. 216, s. 56). 2 Ocak 1584’te Mustafa adını alan mühtedi üç oğluyla Müslüman olmuştu, sadece kendisine 3 bin akçe timar verilmişti (BOA, KK.d. 242, s. 79). 31 Temmuz 1589’da zimmi bir kadın iki oğluyla Müslüman olmuş kendisine ehli hırfete yazılmıştı, Ahmed ve Mehmed adını alan küçük oğulları Türk üzerine verilmişti. 28 Ocak 1590’da ise Galata’da yaşayan bir zimmi de ailesiyle Müslüman olmuştu kendisi hassa dülgerlerine alınmıştı (BOA, KK.d. 252, s. 30, 203). 25 Haziran 1591’de Müslüman olan Sinan kendisine hassa kasaplık oğlu Ahmed’e kapıcılık istemiş ve verilmişti (BOA, A.RSK.d. 1473, s. 34). 23 Eylül 1596’da Muharrem adını alan mühtedi “ehl-i iyaliyle” Müslüman olmuştu. 12 Ekim 1597’de ise Gürcü beylerinden biri üç oğluyla Müslüman olmuştu (BOA, A.RSK.d. 1474, s. 256, 265). 31 Temmuz 1587’de bir kadın iki oğluyla Müslüman olmuştu (BOA, KK.d. 252, s. 30). 8 Şubat 1592 tarihli bir kayda göre Çavuşbaşı Hızır ağa’nın akrabalarından 30 kişi birden Müslüman olmuştu (BOA, KK.d. 239, s. 261).

İhtidada dikkat çeken durumlardan birisi de mühtedilerin Hz. Muhammed ve diğer İslam büyüklerini rüyalarında gördüklerini beyan etmeleridir.¹¹ Onlar rüyalarını, erkenden ve yüksek derecede dirlik elde etme vasıtası yapmış olabilirler.

Müslüman olmanın ilk neticelerinden biri isim değişikliği idi. En yaygın durum ihtida edilen aylardan Muharrem, Safer, Receb, Şaban ve Ramazan'ın isim olarak verilmesiydi (BOA, A.RSK.d. 1458, s. 32, 131; BOA, KK.d. 220, s. 26). İhtidanın en yoğun olduğu ay olan Ramazan'da Müslüman olanlara Oruç adı da verilirdi (BOA, KK.d. 220, s. 285). Verilen vazifenin ad olması da mümkündü ki mesela Arslanhane'ye verilen bir kişiye Arslan adı konulmuştu (BOA, A.RSK.d. 1474, s. 238). Hususi olanlar dışında mühtediler her türlü isim seçebilmişlerdi.¹²

Mühtedilere Abdullah adı oldukça nadiren verildiğinden devşirme, köle ve mühtedi asıllıların içinde bu adla kimse neredeyse yoktu.¹³ Çünkü Abdullah ismi, mühtedilerin baba adı yani alt isimleri yerine kullanılırdı. Ancak bütün mühtedilerin alt isimleri Abdullah değildi. Diğer yaygın alt isim *nev-Müslim* (yeni Müslüman) idi ki (BOA, A.RSK.d. 1477, s. 38; BOA, A.RSK.d. 1510, s. 21; BOA, A.RSK.d. 1519, s. 45, 46, 174, 184; BOA, KK.d. 219, s. 215) mühtediler bunu emekliliklerine kadar kullanabilmişlerdi (BOA, MAD.d. 6682, s. 174). Alt isimler olarak bazılarının Alman, Frenk, Macar, Çerkes gibi milliyetleri; yaşları küçük olup acemi oğlanlığına verilenlere devşirmeler gibi memleketleri yazılıyordu (BOA, KK.d. 238, s. 9, 256; BOA, KK.d. 252, s. 22, 179; BOA, MAD.d. 6861, s. 72, 74; BOA, A.MHM.d. 2, hk. 670).¹⁴ 17. yüzyılda uygulama biraz değişti: Abdullah veya nev-Müslim yerine memleketlerinin adının kullanımı yaygınlaştı (BOA, A.RSK.d. 1510, s. 31, 59-60, 78-79; BOA, A.RSK.d. 1498).

Şu hususa da değinmek gerekir ki mensubu oldukları ocaklardaki defterlerde memleketleri veya milletleriyle yazılan devşirme ve pençik oğlanlarının (tereke, vakıf tescili vb.) hukuki işlemlerinde, baba adı olarak Abdullah ve Abd kelimesiyle başlayan diğer adlar kullanılıyordu.¹⁵ Dolayısıyla bu tür kayıtlarda görülen Abdullah ve bahsedilen diğer alt isimlerinin tamamı mühtedi değildi.

2-Dirlik Verilen Mühtediler Kimlerdi?

Mühtedileri, devşirmede olduğu gibi daha çok Hristiyanlar teşkil ediyordu. Coğrafyada nüfusları fazla olan Rum, Ermeni ve Gürcülerden ihtida daha fazlaydı. Yahudilerin ihtidası, nüfus içindeki ağırlıklarında dolayı fazla değildi, ayrıca onlar şehirli olmaları ve mesleki meşguliyetleri bakımından da askerlik için tercih edilmezlerdi. Bunu teyit eden bir durum, ilk dönemlerde ihtida eden Yahudilerin sarayların meslek sınıflarına alınmasıdır (misal için bkz. BOA, KK.d. 239, s. 181; BOA, KK.d. 242, s. 327). Yahudilerin askerî zümreye girişi 17. yüzyılın başından itibaren artmıştır. Bunun sebebi, kapıcıbaşı ve çavuşluk gibi artık savaş kabiliyeti aranmayan kadroların artması ve şehirli olmalarına artık dikkat edilmemesiydi (BOA, KK.d. 242, s. 326; BOA, KK.d. 257, s. 122; BOA, MAD.d. 18155, s. 125, 143; Telhîsü'l-Beyân, 1998, s. 143). Kayıtlarda Hristiyanlardan ihtida edenlerin önceki dinleri gösterilmemişken Yahudilerinki verilmiştir.

¹¹ Mesela 12 Ekim 1592'de Frengistan'dan gelip Müslüman olan iki kişi Hz. Muhammed'i rüyalarında gördüklerini ve ailelerini alarak geldiklerini anlatmışlardır (BOA, A.d. 2934, s. 59). 12 Ocak 1606'da bir papazın oğlu Hazreti Ali'yi rüyasında gördükten sonra Müslüman olmak istemişti (BOA, KK.d. 256, s. 30). 31 Temmuz 1642'de bir kişi peygamberi rüyasında görüp Müslüman olmuştu (BOA, A.RSK.d. 1510, s. 81).

¹² Bir mühtedi, Mercan adını seçmiştir (BOA, KK.d. 219, s. 9).

¹³ İncelen kayıtlar içinde kendi adı Abdullah olarak verilen oldukça istisnai kayıtlar için bkz. (BOA, KK.d. 239, s. 193; BOA, KK.d. 251, s. 247).

¹⁴ Mesela bir kayıtta şu ifade vardır. "Bir zimmi divanda İslam'a gelmeğin Alasonyalı olduğundan *Mustafa Alasonyalı diye tesmiye olunmağın acemi oğlanı olup Türk üzerine verilmek*" (BOA, KK.d. 252, s. 179).

¹⁵ Kassam defterleri üzerine yapılan çalışmada da bu şekil uygulama gösterilmiştir (Barkan, 1968, s. 12, 17).

Hür kişilerin ihtidasında esas kaynak Osmanlı tebaasından olan gayrimüslimlerdi. Yukarıda bahsedildiği üzere 15. yüzyıl ortasında Hristiyan timar-zeamet sahipleri fazlaydı ancak aynı dönemden itibaren düzen içinde kalabilmek yahut İslamiyet'e meyiletme gibi diğer hususların etkisiyle kendileri ve çocukları İslamiyet'i seçmişlerdi (Selçuk, 2002, s. 89-104). Timar-zeamet sahiplerinin çocukları, babaları sağken işsiz kalacaklarından Müslüman olarak askerî sınıf içinde daha kolay kalabiliyorlar, diğer dirlikleri de elde edebiliyorlardı. Onlara bu imkânı veren, babalarından kalan dirlikleri tasarruf dışında, gayrimüslimlerin dirlik temininin çok erken tarihlerde ihtidaya bağlanmasıydı. İhtida, gayrimüslimlere askerliğe elverişli olmaları şartıyla reayalıktan kurtulma imkânı sağlıyordu. Uygulama ihtidayı, askerî zümreye girmenin temel saiklerinden bir yapmıştı. İhtidanın teşvik olduğunu, gayrimüslimlerden dirlik tasarruf eden yahut kamu görevi üstlenenlerden Müslüman olanlara terakki verilmesinden yahut bunların daha fazla gelirli dirliklere geçebilmelerinden de anlayabiliyoruz.¹⁶

Anadolu ve Rumeli'de yaygın olan ihtida I. Selim'in şark seferini müteakiben Gürcü, Çerkes ve Abazalara da uzandı. Özellikle Gürcü askerlerin oğullarıyla beraber İslamiyet'e rağbeti yükseldi (BOA, KK.d. 209, s. 144; BOA, A.RSK.d. 1458, s. 177; BOA, KK.d. 216, s. 106, 120; BOA, A.MHM.d. 2, s. 217-219). Bunlar timar ve zeamet tasarruf edebilse ve eski mevkillerini korusalar da Müslüman olmuşlardı. Han, melik, beyzade ve Aznavur denen asillerin ihtidası yoğun şekilde 17. yüzyılın ortasına kadar devam etti.¹⁷ Asillerin Müslüman olması yüzlerce kişiyi bulan akraba ve maiyetlerinin de din değiştirmesini sağlıyordu (BOA, KK.d. 216, s. 140, 147, 153; BOA, A.RSK.d. 1474, s. 265). Mesela Gürcü beylerinden Sefer Müslüman olunca kendisiyle beraber çok sayıda kişi Müslüman olmuştu. Hatta o 1558 yılında İslam'ı öğretmek için bir hoca istemiş, Mevlâna Şaban adlı bir molla gönderilmiş ve bu sayede çok kişi İslam'ı seçmişti (BOA, A.MHM.d. 2, s. 216, 217, 219; BOA, A.RSK.d. 1457, s. 71). Gürcistan Hanı Minuçur Mustafa'nın ihtidası zamanında da çok sayıda bey ve asker Müslüman olmuştu (BOA, KK.d. 237, s. 22, 37, 39, 48, 51, 53; Sağırılı, 2000, s. 354). Bu muhitteki İslamlaşma ilerleyen dönemlerde de devam etmiştir. 1722 yılında Erzurum valisi İbrahim Paşa'nın seraskerliği zamanında Tiflis hanı olarak Müslüman olan ve İbrahim adını alan biri tayin edildi (Târîh-i Râşid ve Zeyli III, 2013, s. 1334; BOA, A.MHM.d. 131, hk. 578). 1723 yılında Abaza kabilelerinin reisleri, askerler ve ahaliyle beraber Müslüman olmuş, kendilerine beylerbeyilik dahil bazı rütbelere verilmişti. 1731'de talepleri üzerine kiliseleri camiye çevrilmiş ve kilise olmayan yerlere cami ve mektepler açılmış, hoca ve kitap gönderilmişti (BOA, C.EV. 630-31768; Târîh-i Râşid, III, 2013, s. 1356-57).

¹⁶ 27 Aralık 1553 tarihinde zeameti olan Gürcü aznavurlardan birine Müslüman olduğu için 3 bin akçe terakki verilmişti (BOA, KK.d. 210, s. 270). 16 Eylül 1597'de Müslüman olan balık eminine dergâh-ı ali çavuşluğu verilmişti (BOA, A.RSK.d. 1474, s. 254). Bosna'nın ocak erlerinden birisi Ocak 1581'de Müslüman olunca timar verilmişti (BOA, KK.d. 238, s. 215). Diğer bir kayıt için bkz. (BOA, A.MHM.d. 12, hk. 439).

¹⁷ 27 Aralık 1553 tarihinde zeameti olan Aznavur Müslüman olup İslam adını almıştı (BOA, KK.d. 210, 270). Nisan 1558'de Gürcü beylerinden iken Müslüman olan Mahmud Bey vardı (BOA, KK.d. 216, s. 137). Mart 1561'de Gürcü Beylerinden Müslüman olan Sefer ve Mehmed beyler vardı (BOA, A.MHM.d. 4, s. 183). 1580'de Sinan Paşa'nın seferinde Tiflis'de Gürcü meliklerinden en itibarlı Yusuf Müslüman olmuştu. Künhü'l-Ahbâr, 2019, 1014). 18 Aralık 1692'de iki Gürcü beyzadesi İstanbul'da Müslüman olmuştu (BOA, KK.d. 253, s. 15). 24 Mart 1621'de Thurt Han'ın oğlu Müslüman olmuştu (BOA, KK.d. 257, s. 30). Diğer bazı kayıtlar için bkz. (BOA, KK.d. 213, s. 87, 191; BOA, KK.d.220, s. 1, 294). Gürcü Giorgi Saakzade/Mağrav Paşa da İranlılara tabiiyeti bırakıp 1624'te Osmanlı tarafına geçmişti. Görüldüğü İstanbul'da Müslüman olmuş ve sünnet ettirilmişti (Topçular Kâtibi Tarihi, 2003, II, 845, 854; Fezleke, 2016, s. 619, 684).

Tebaanın ihtidası kapsamında Hristiyanlık ve İslamiyet arasındaki güç mücadelesinin ön saflarında bulunan keşiş ve papazların ihtidası hemen her dönemde fazlalığıyla dikkat çekmektedir.¹⁸ Bunların aileleriyle din değiştirmeleri de yaygındı.¹⁹

Osmanlı toplumunda köle sahipliği oldukça yaygınken (Sahillioğlu, 1980, ss. 67-138; Erdem, 2004; Toledano, 1994; Zilfi, 2020) binlerce mirî esiri vardı. Klasik dönemde mirî esirlerden acemi/iç oğlanlığına müsait olanlar Müslüman yapılarak kapıkulu olarak kullanılırdı. Çok büyük bir kısmı ise başta kalyonlara forsa olmak üzere ağır işlerde çalıştırılmakta ve zindanlarda tutulmaktaydılar (Nalçacı, 2015; Çetin, 2015). Sonraki dönemde acemi/iç oğlanı seçme azalsa da esirlerin varlığı her zaman sözkonusuydu.²⁰ Aslında sayıları daha fazla olan ağa-bey kapılarındaki köleler ise aşağıda ele alınacağı üzere dirlik alma bakımından farklı bir süreçte tutuluyorlardı. İhtida esirlikten kurtulma yollarından biriydi (BOA, MAD.d. 18155, s. 12; BOA, A.RSK.d. 1455, s. 5; BOA, KK.d. 218, s. 151. Çetin, 1994, 49 vd; Nalçacı, 2015, s. 101-102). Zindanda olanlardan²¹ ve kalyonlardaki forsalardan (BOA, KK.d. 249, s. 208) Müslüman olup dirlik elde edenler vardı. Ancak dikkat çeken nokta köle sayısına nispetle bu şekil ihtidanın oldukça az olmasıdır. Bu durum bize hem ihtidaya zorlama olmadığını hem de uygulamanın suiistimal edilmediği/edilemediğini göstermektedir.

Askerî zümreye dahil edilen mühtedilerin büyük bir kısmı devşirmelerin, pençik oğlanlarının veya daha evvel ihtida etmiş olanların kardeşleri, babaları ve diğer akrabalarıydı. Bununla alakalı, mazisi Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerine uzanan *kul kardeşliği* adıyla bir uygulama bile vardı. Akrabaların talihli ve imtiyazlı olanlarına doğrudan dirlik verilirdi. Oldukça büyük bir kısmı ise kardeşlerinin bulunduğu kalelere giderek, orduya katılarak yahut İstanbul'a gelerek ihtida etmekte; verilen bazı hizmetleri yerine getirdikten sonra dirlik almaktaydı (Gül, 2024, s. 61-77; Kocak, 2000, s. 93-96). Dolayısıyla ihtida, askerî zümre mensuplarının yönlendirmesiyle ve aracılığıyla da işlemekteydi. Bu arada şunu da ifade etmek gerekir ki din değiştirme ve Sünnileşme, Safevilerle mücadele ile ivme kazandığı iddiasının (Kunt, 1982, s. 63-65) aksine hem yukarıda bahsedilen Hristiyan timarlı sipahilerin Müslümanlaşmasından hem de kul kardeşliğinden anlaşılabileceği gibi öncesine uzanan bir işleyişe dayanmaktaydı.

Kul kardeşlerinin askerî düzene dahil olmak için yoğun şekilde ihtidası, yüzyıllar içinde gelişen devşirme ve pençik usullerinin artık kabullenilmiş ve alışılmış bir uygulama haline dönüştüğünü de göstermektedir. Akrabalarının bile din değiştirerek ve araçlar koyarak sağlayabildiği en itibarlı sınıfa girme imkânına ulaşma, devşirme ve pençik oğlanları için büyük bir fırsattı. Bazı direniş, itiraz yahut firarar üzerinden işleyiş topyekûn cebrilikle bağdaştırmak

¹⁸ Karaman beylerbeyinin kardeşi olan papaz müslüman olduğundan ona 29 Ocak 1559'da timar verilmişti (BOA, KK.d. 216, s. 62). 28 Eylül 1584'te bir papaz (BOA, KK.d. 244, s. 102), 31 Temmuz 1591'de bir keşiş, yine bu yıl Budin'de meşhur bir papaz (BOA, A.RSK.d. 1473, s. 84, 271), 22 Ocak 1597'de ve 25 Ağustos 1597'de (BOA, A.RSK.d. 1474, s. 194, 251) 25 Ağustos 1604'te (BOA, A.RSK.d. 1477, s. 16) papazlar Müslüman olmuştu. 11 Şubat 1633'de Kayseri'de "papazların ulularından" biri, 7 Nisan 1633'te de yine bir papaz Müslüman olmuştu (BOA, A.RSK.d. 1502, s. 46, 54). Diğer bir kayıt için bkz. (BOA, A.MHM.d. 4, s. 94). Ayrıca bkz. (Krstic, 2015, s. 106-112; Kocak, 1994, s. 112-113).

¹⁹ 12 Kasım 1583'te papazın yaşları küçük iki oğlu Müslüman olarak Ahmed ve Mehmed adını almıştı (BOA, KK.d. 242, s. 25). 7 Ocak 1594'te bir papaz oğlu ile (BOA, A.d. 2934, s. 111) 26 Mayıs 1594'te diğer bir papaz iki oğluyla beraber Müslüman olmuştu (BOA, A.RSK.d. 1474, s. 110).

²⁰ Mesela 17. yüzyıl ortasında Osmanlı donanmasında 7-8 bin Rus esiri bulunmaktaydı (Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli, 2003, s. 263).

²¹ 15 Mayıs 1572'de Sokullu Mehmed Paşa'nın oğlu Halep beylerbeyi Kasım Bey'in tuttuğu ve Boğazhisarları'na kapatılan Salvator adlı bir kişi Müslüman olmuştu. Dizdar onun beş vakit namaz kıldığını Raamazan ayını oruçlu geçirdiğini yazmıştı. Kapatılderya'ya ona münasip vezife verilmesi emredilmişti (BOA, KK.d. 225, s. 8). 11 Ekim 1580'de esirken ihtida eden 5 kişiye dirlik verilmişti (BOA, KK.d. 238, s. 121). Kasım 1581'de Zigetvar sancakbeyinin getirdiği esirlerden birisi Müslüman olmuş ve mehteren-i hayme cemaatine katılmıştı (BOA, KK.d. 239, s. 213).

mahzurlar barındırmaktadır. Bu bakımdan devşirme için cebriliği reddeden Arnold'a hak vermek gerekir (Arnold, 1343, s. 150-159). Aşağıda bahsedileceği üzere devşirmenin kalktığı 17. yüzyıl ortasında mühtedi toplama, bir müddet devşirmenin ikâmesi olarak da kullanılmıştır.

Diğer taraftan kul kardeşliği uygulaması, askerî sınıf içinde fazla olan bazı milletlerin Müslümanlaşmasını daha hızlandırmıştır ki Boşnak ve Arnavutlar bunların başında gelmekteydi. Hatta iddia edilebilir ki bu milletler arasındaki İslamlaşmada, devşirme ve pençik usulleriyle düzene dahil olanların etkisi göçebe veya dervişlerden (bu görüş için bkz. Zhelyazkova, 2015, ss. 259-306) daha fazlaydı. Boşnak ve Arnavutların kapıkullarına girişi 16. yüzyılın ortasına kadar ağırlıklı olarak esirlik sebebiyleydi. Ayrıca yoğun şekilde devşirmeye tabi tutulmuşlardı. Benzer durum Gürcü, Abaza ve Çerkesler için de geçerliydi. Bu milletlerin yoğun ihtidası Erzurum ve buranın kuzeydoğusundaki muhitlerin İslamlaşmasını hızlandırmıştı.

İhtidanın asker kaynağı olması sadece Osmanlı tebaası bakımından geçerli değildi. Müslüman olmaya rağbet Avrupa'daki beyliklerden/devletlerden de vardı. Eflak ve Boğdan beyleri ve çocuklarının²² hatta Kazıklı Voyvoda'nın oğlunun Müslüman olduğunu kayıtlardan öğreniyoruz (BOA, A.d. 2992, s. 69). Macar, Frenk, Alman gibi milletlere mensup olanlar da gönüllüce Müslümanlığı tercih edebiliyordu.²³ Savaşlar esir sağlama dışında askerlerin saf değiştirmesine de zemin hazırlamaktaydı. Avrupalıların sıklıkla harplerdeki ittifakı çok farklı milletten askerin Osmanlılarla karşılaşmasını sağlayarak ihtidaya yol açabiliyordu.²⁴ 1741 yılında Avusturya Çarı'nın oğlu da divanda Müslüman olmuştu (Subhî Tarihi, 2007, s. 696).

Tebaa olmayanların ihtidasının pek de nadir olmayan diğer bir yolu, elçilerle gelenlerin din değiştirmesiydi.²⁵ Bunlar gördükleri şatafat, yüksek gelir ve itibarın cazibesine kapılarak beraber geldikleri heyeti terk ederek aldıkları vazifeye Osmanlı topraklarında kalıyorlardı.

3-Mühtedilerin İstihdamı

Mühtedilerin istihdamı genel çerçevede iki usulle yapılırdı. Birinci usulde mühtediler doğrudan kapıkulu ocaklarına, kale gediklerine veya donanmaya yazılır yahut timar-zeamet bağlanırdı. İkinci usulde mühtediler bir müddet devlet adamlarının maiyetinde bulunur veya bazı hizmetlerde istihdam edilir, sonrasında belirlenmiş kaidelere göre yine bu dirliklere geçerlerdi.

Doğrudan dirlik, ekseriyetle divanın bulunduğu yerde ve padişahın huzurunda Müslüman olanlara verilmekteydi. Çünkü bahsedildiği üzere İstanbul'da ihtida etmek bir gelenektir ve dirlik temin etmenin kolay yolu idi. İhtida merkezde olmamışsa taşradaki görevlilerce bildirilirdi.

²² Şubat 1560'da Boğdan beyinin oğlu Müslüman olmuştu. Aynı yıl Eflak voyvodasının oğlu Müslüman olmuştu (BOA, A.MHM.d. 4, s. 26, 109).

²³ 10 Ocak 1556'da Frenklerden Müslüman olan birine dirlik verilmişti (BOA, KK.d. 214, s. 47). 6 Ağustos 1565'te bir Alman Müslüman olmuş ve kemhacılara alınmıştı (BOA, A.d. 2994, s. 15). 20 Temmuz 1585'te Macar ileri gelenlerinden biri Müslüman olmuştu (BOA, KK.d. 244, s. 201).

²⁴ Kıbrıs savaşında Rumlardan kaçıp gelen ve ihtida edenleri gösterir kayıt için bkz. (BOA, KK.d. 221, s. 17). 19 Haziran 1589'da "harbî kefereden" Müslüman olan iki kişinin adları Mustafa Abdullah ve İbrahim Abdullah idi (BOA, KK.d. 251, s. 93). 1590'ların sonundaki savaşlarda yüzlerce Frenk askeri Osmanlı tarafına geçti. Bunlardan bir kısmı 1601 Ocak'ında beyleriyle beraber Müslüman oldu (Topçular Kâtibi Tarihi, 2003, I, 271-72, 330). 1656 yılında Venedik donanmasından bir şöhretli kaptan otuz kadar adamıyla firar ederek boğazlar muhafızı Çatalbaş Mustafa Paşa'ya gelmişti. Bunlar İstanbul'a getirilerek Müslüman yapılmışlardı. Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli, 2003, 259). 12 Aralık 1668'de Girit savaşına katılan Avusturyalı ve Fransız askerlerden esir edilenlerden bazıları Müslüman olmuştu (Abdurrahman Abdi Vekâyi'-nâmesi, 2008, s. 311). 1690 yılında savaş sırasında Avusturyalıların Belgradçık Kalesi kaptanı 40 adamı ile Osmanlı tarafına geçmişti. (BOA, AE.SSÜL.II. 22-2265).

²⁵ Eylül 1560'da Avusturya elçisiyle gelen biri Müslüman olmuştu (BOA, A.MHM.d. 4, s. 132). Eylül ve Kasım 1580'de elçilerle gelen iki kişi Müslüman olmuştu (BOA, KK.d. 238, s. 88, 158). 20 Ağustos 1584'te Avusturya elçisinin iki adamı Müslüman oldu (BOA, KK.d. 244, s. 59). 7 Kasım 1592'de yine Avusturya elçisinin kethüdası ihtida etmişti (BOA, KK.d. 253, s. 1). 5 Temmuz 1667'de Leh elçisiyle gelen yaşları genç oğlanlardan üç kişi Müslüman olup üç oğlanlarına alınmıştı (Abdi Paşa Vekâyi'-nâmesi, 2008, s. 261).

(BOA, A.RSK.d. 1473, s. 94; BOA, KK.d. 252, s. 85. BOA, KK.d. 253, s. 46; BOA, A.NŞT.d. 1156, s. 189).

Mühtediler yaşları, bedenî vasıfları, meslekleri ve taleplerine göre istihdam edilirdi. Ancak istihdam düzenin işlerliğine göre olurdu. 16. yüzyılda dirlik verilirken mühtedilerin “yarar” ve “cündi” olmalarına oldukça dikkat edilmekteydi.²⁶ Zaten dirliğe müsait olmayan mühtediler, para veya giysi verilerek mükafatlandırılırdı (BOA, AE.SMHD.I. 153-11420; BOA, AE.SAMD.I. 8-757).²⁷

Tablo 1: Mühtedilere Doğrudan Verilen Dirlikler²⁸

Tarih	Kapıkulu Ocakları	Timar/ Zeamet	Hisar/Kul Gedigi	Ehl-i Hiref	Divan Tercümanı	Donanma
Mart 1550-Ocak 1551 (KK.d. 209)	1 ²⁹	3	1	-	-	-
Kasım 1552-Şubat 1554 (KK.d. 210)	-	1	1	-	-	-
Nisan 1554-Ağustos 1554 (KK.d. 212)	-		2	-	-	-
Ocak 1555-Ağustos 1555 (KK.d. 213)	-	1	4	-	-	-
Kasım 1555-Ocak 1556 (KK.d. 214)	1	-	-	-	-	-
Ocak 1556-Nisan 1557 (A.MHM.d. 2)	2 ³⁰	3	3	1	-	-
Haziran 1557-Ocak 1559 (KK.d. 216)	4	6	5	1	-	-
Aralık 1559-Nisan 1561 (A.MHM.d. 4)	2	5 ³¹	-	-	-	-
Haziran 1558-Ocak 1560 (A.RSK.d. 1457)	-	2	3	-	-	-
Ağustos 1563-Haziran 1564 (KK.d. 218)	-	4 ³²	9	-	1	1
Aralık 1563-Aralık 1564 (KK.d. 219)	1	1	19	-	-	-
Ekim 1563-Şubat 1565 (A.RSK.d. 1458)			1			
Temmuz 1565- Mayıs 1566 (A.d. 2994)	2	4	6	1	-	-
Aralık 1565-Mayıs 1567 (KK.d. 220)	1	-	-	-	-	-
Aralık 1572-Aralık 1574 (KK.d. 225-226)	38 ³³	3	1	-	-	1
Temmuz 1577-Mart 1578 (KK.d. 231)	1 ³⁴	-	5	-	-	-

²⁶ “Bir kafir İspanya’dan ihtiyarıyla gelüb şeref-i İslamla müşeref olmağın Ahmed deyü tesmiye olunub cündi olmağın ibtidadan 10 bin akçe timar verilmek buyuruldu” (BOA, KK.d. 242, s. 51). 8 Şubat 1592 tarihli bir kayda göre Çavuşbaşı Hızır Ağa’nın akrabalarından 30 kişi birden Müslüman olup dirlik istemişlerse de bunlardan sadece yarar olan birine timar verilmişti (BOA, KK.d. 239, s. 261). Kasım 1580’de bir şeyh huzurunda Müslüman olan 6 oğlanın Türk üzerine yazılması talep edildiğinde şehir oğlanı olabileceklerinden bundan sonra bu tür oğlanların alınmaması ikazı yapılmıştı (BOA, KK.d. 238, s. 156).

²⁷ 16. yüzyıldan itibaren var olan bu uygulamayı yüzyıllar bakımından ihtidanın da yoğunluğunu gösteren Minkov dışında yapılmış çalışmalar da vardır (bkz. Kayırcı, 2023).

²⁸ Sayılar, 2 ve 4 numaralı mühimme defteri de dahil olmak üzere numaraları verilen defterlerin tamamı okunarak çıkarılmıştır. İstisnai olarak tek kaydın olduğu, 6861 numaralı Maliyeden Müdevver Defterden elde edilen ihtida bilgisinin sayfası verilmiştir.

²⁹ Acemi oğlanıdır.

³⁰ 1’i acemi oğlanıdır.

³¹ 2’si sancakbeyidir.

³² 1’i sancakbeyidir.

³³ 36’i acemi oğlanıdır.

³⁴ Acemi oğlanıdır.

Mayıs 1579 (MAD.d. 6861, s. 72, 74)	7 ³⁵	-	-	-	-	-
Temmuz 1579-Temmuz 1580 (KK.d. 236)	2 ³⁶	14	-	-	-	-
Haziran 1580-Mayıs 1581 (KK.d. 238)	88 ³⁷	13	-	-	-	2
Mayıs 1581-Temmuz 1582 (KK.d. 239)	43 ³⁸	37	1	1	-	-
Temmuz 1582-Nisan 1583 (KK.d. 241)	-	-	27	-	-	2
Ekim 1583-Temmuz 1584 (KK.d. 242)	18	25	3	3	-	-
Temmuz 1584-Temmuz 1585 (KK.d. 244)	24 ³⁹	13	-	5	-	-
Mayıs 1587-Aralık 1587 (KK.d. 249)	7	17	1	-	1	-
Temmuz 1589-Nisan 1590 (KK.d. 252)	5	39	7	-	-	-
Aralık 1590-Mayıs 1591 (A.RSK.d. 1472)	1	16	-	-	-	-
Haziran 1591-Ocak 1592 (A, RSK.d. 1473)	1 ⁴⁰	122	-	-	-	-
Kasım 1592-Temmuz 1593 (KK.d. 253)	5	31	-	-	-	-
Temmuz 1593-Eylül 1594 (A.d. 2934)	47 ⁴¹	98	-	-	-	2
Ağustos 1594-Temmuz 1595 (A.NŞT.d. 1144)	1	-	1	-	-	-
Haziran 1597-Mayıs 1598 (KK.d. 254)	6	-	-	-	-	-
Aralık 1595-Kasım 1597 (A.RSK.d. 1474)	19 ⁴²	41	1	-	4	-
Ağustos 1601-Ekim 1603 (MAD.d. 18155)	7	4	-	2	-	-
Haziran 1604-Ocak 1605 (A.RSK.d. 1477)	11 ⁴³	23	-	-	-	-
Mart 1605-Mart 1607 (A.RSK.d. 1479-1480; KK.d. 256)	7 ⁴⁴	-	-	4	-	-
Mayıs 1614- Eylül 1614 (A.d. 3010)	-	9	-	-	-	-
Ağustos 1611-Şubat 1617 (A.RSK.d. 1484)	59 ⁴⁵	-	-	7	-	-
Eylül 1620-Şubat 1623 (KK.d. 257)	57	1 ⁴⁶	-	32	-	-
Aralık 1626-Ocak 1627 (A.RSK.d. 1495)	2	-	-	-	-	-
Haziran 1628-Aralık 1630 (A.RSK.d. 1498)	39	-	-	-	-	-
Mayıs 1632-Haziran 1633 (A.RSK.d. 1502)	48	-	-	-	-	-
Haziran 1634-Ocak 1635 (A.RSK.d. 1506)	25	-	-	-	-	-
Ocak 1639-Ocak 1644 (A.RSK.d. 1510)	256	-	-	-	-	-

Aşağıda gösterilecek olan 17. yüzyıldaki değişikliklere kadar yeniçeriliğe doğrudan mühtedi alınmazdı. Kapıkulu sipahiliğine girişleri ise nadirdi (BOA, KK.d. 244, s. 201). Yeniçeriliğe ve kapıkulu sipahiliğine mühtediler kul kardeşliği gibi istihdam şekillerinden sonra alınmaktaydı. Yani işe yararlıklarını ispat ve bazı hizmet şartlarını yerine getirmeleri gerekiyordu.

³⁵ Hepsisi acemi oğlandıdır.

³⁶ 2'si de acemi oğlandıdır.

³⁷ 62'si acemi oğlandıdır.

³⁸ 6'sı Türk üzerine verilmiştir, çoğu ise saray hizmetlerine alınmıştır.

³⁹ Çoğusunu Türk üzerine verilenler teşkil etmektedir.

⁴⁰ Acemi oğlandıdır

⁴¹ 46'sı acemi oğlandıdır. Çoğu Türk üzerine verilmiştir.

⁴² 2'si acemi oğlandıdır.

⁴³ 6'sı acemi oğlandıdır.

⁴⁴ 2'si acemi oğlandıdır.

⁴⁵ 7'si acemi oğlandıdır.

⁴⁶ Sancakbeyidir.

Ancak teknik vasıfları olan cebeci, topçu ve top arabacılarına doğrudan alınma mümkündü. Hatta papazlar bile bu sınıflarda istihdam edilebiliyordu (BOA, A.RSK.d. 1477, s. 16; BOA, KK. 238, s. 121; BOA, KK.d. 255, s. 22, 39, 48, 50, 88).

Doğrudan kapıkulu yapılan yetişkinlere göre sayıları fazla olan mühtedi çocuklar ve gençler, devşirmeler ve pençik oğlanları gibi yetiştirilirdi. Büyük kısmı Acemi Ocağı'na alınmakta, seçilenler ve ağalardan akrabası olanlar saraylarda istihdam edilmekteydi (BOA, A.RSK.d. 1477, s. 40). Yaşları daha küçük olanları ise dil ve kültür öğrenmek üzere Türk üzerine verilmekteydi (BOA, KK.d. 242, s. 25, 29, 35; BOA, A.RSK.d. 1470, s. 13). Yaşları küçük olanlara, kardeşleri veya diğer akrabalarının dirliğinin verilmesi de oldukça yaygındı (BOA, KK.d. 249, s. 111).

Meslek sahibi mühtediler daha çok sarayların imalat ve hizmet sınıflarını -cerrahlık dahil- teşkil eden ehl-i hirefe alınıyordu (BOA, KK.d. 238, s. 184, 359; BOA, KK.d. 242, s. 246, 327; BOA, KK.d. 244, s. 93, 95, 96, 106, 109; BOA, KK.d. 249, s. 208; BOA, KK.d. 250, s. 31; BOA, A.MHM.d. 2, hk. 433, 436). Meslek sahibi olan baba, oğul ve kardeşlerin beraber istihdam edilmeleri de yaygındı. Mühtedilerden divan tercümanı tayin edilenler de vardı (BOA, KK.d. 218, s. 109).

Mühtedilerin doğrudan elde ettikleri dirliklerden bir diğeri, kale gediği idi (BOA, KK. 215, s. 176). Büyük bir kısmı kendi memleketlerinden veya yakın yerlerden dirlik alıyordu (BOA, A.RSK.d. 1457, s. 50, 116, 221; BOA, A.RSK.d. 1458, s. 32; BOA, KK. 215, s. 176; BOA, KK.d. 218, BOA, A.NŞT.d. 1182, s. 73; BOA, KK.d. 243, s. 1; BOA, KK.d. 226, s. 114).⁴⁷ Sadece sınır kaleleri değil iç hisarlarda da istihdam ediliyorlardı. *Düşenden* yani boşalacak gediklerden olmasının sebebi kendilerinin genellikle memleketlerinden dirlik istemeleri idi.

Tersanede azep olarak da istihdam edilen (BOA, KK.d. 251, s. 93; BOA, ARSK.d. 1471, s. 11; BOA, KK.d. 215, s. 156) mühtediler tablodan anlaşılacağı üzere en fazla timar düzenine nakledilirdi (BOA, KK.d. 242, s. 182; BOA, KK.d. 253, s. 1; BOA, ARSK.d. 1474, s. 110).⁴⁸ Genel durumda timar miktarı 3 bin akçe idi (BOA, A.RSK.d. 1471, s. 15; BOA, A.RSK.d. 1475, s. 3, 10. BOA, A.RSK.d. 1473, s. 278, 280; BOA, A.NŞT.d. 1177, s. 4, 10; BOA, A.NŞT.d. 1178, s. 11). Devlet adamlarından akrabası olanlar daha yüksek timar elde edebiliyordu (BOA, KK.d. 230, s. 73; BOA, KK.d. 249, s. 160, 235). Yine imtiyazlıların bazılarını hemen zeamet verildi (BOA, A.NŞT.d. 1161, s. 200). Timar verilmeye mühtedinin önceki mevkileri ve vazifeleri de dikkate alınıyordu.⁴⁹ Gürcü beyleri, sancakbeyliği ve beylerbeyliğine nail olabiliyordu. Kendi muhitleri yurtluk-ocaklık şeklinde verildiği gibi Maraş ve Karaman gibi büyük eyaletlerin verildiği de vakiydi (BOA, A.MHM.d. 4, s. 183; BOA, A.MHM.d. 6, hk. 247; BOA, KK.d. 248, s. 46; BOA, KK.d. 237, s. 22, 51).⁵⁰ Bey ve paşalık verilenlerin maiyetleri de yüksek dereceden zeamet elde ediyordu (BOA, KK.d. 237, s. 48; BOA, KK.d. 253, s. 11). Aynı durum Eflak ve Boğdan beyleri (BOA, A.RSK.d. 1472, s. 156, 194) ve diğer milletler için de geçerliydi. Mesela 1601 Ocak'ında Müslüman olan Frenk beyine Semendire sancakbeyliği verilmişken (Topçular Kâtibi Tarihi, I, s. 300) yukarıda bahsedilen 1656'da Müslüman olan kaptana ise donanmada aynı rütbede bir vazife verilmişti. Dikkat çeken diğer bir husus ise papazların ihtidasında dirlik

⁴⁷ Mühtedi oldukları açıkça gösterilmese de 12 Temmuz 1607 tarihinde Ahıska Kalesi'ne 301 Çerkez süvari yazılmıştı (Şahin, 2002, s. 118).

⁴⁸ 17 Temmuz 1584 tarihinde yeni Müslüman olan bir gence 3 bin akçe timar verilmiş ancak yaşı küçük olduğundan Türk üzerine verilmesine karar verilmişti (BOA, KK.d. 244, s. 9).

⁴⁹ Kıbrıs Savaşı sırasında Girne'den gelip ihtida edenlerden beyzade olanlara 10 bin akçe timar verilmişti (BOA, A.MHM.d. 6, hk. 503). 29 Kasım 1592'de Avusturya elçisinin kethüdası Müslüman olduğundan 20 akçelik zeamet verilmişti (BOA, KK.d. 253, s. 1). 1592'de Bosna ileri gelenlerinden birisi de ihtida edince 10 bin akçe timar verilmişti (BOA, KK.d. 253, s. 46).

⁵⁰ 1722'de Tiflis Hanı Vahtan'ın oğlu olup İbrahim adını alan Şehnüvaz'a beylerbeylik payesi verilmişti (BOA, A.MHM.d. 131, hk. 697, 702).

derecesinin yüksekliği idi. 6-10 bin akçe gibi yüksek timar tevcihleri (BOA, KK.d. 216B, s. 62; BOA, KK.d. 238, s. 144; BOA, A.RSK.d. 1473, s. 84; BOA, A.RSK.d. 1474, s. 16, 94) dışında meşhur ve itibarlı olanlarına zeamet verilmiştir (BOA, A.RSK.d. 1473, s. 271; BOA, A.RSK.d. 1474, s. 110).

Akrabaları veya tanıdıkları sayesinde yahut talihlerinin yaver gitmesiyle kapıkullarına ve timar düzenine dahil olan mühtediler, yukarıdaki tablodan anlaşılacağı üzere fazla değildi ve özellikle 1570'ten önce sınırlı sayıda idi. Bunun sebebi kapıkulu ocaklarına doğrudan girmenin zor olmasıydı. Acemi oğlanı yapılanlar ve teknik sınıflara sınırlı şekilde alınanlar dışında kardeş ve diğer akraba mühtediler, daha çok kul kardeşi olarak istihdam edilmekteydi. I. Süleyman'ın saltanatının başında teftiş için düzenlenen defterlere göre daha önceki sultanlar devrinden kapıkullarına alınmada bahsedilen bu usulün ağırlığı görülmektedir ki 940 kapıkulu sipahisinin içinde diğer mühtedilerin sayısı 6 iken kul kardeşlerinin sayısı 37 idi (TSMA, D. 807, 2170, 5361, 10038). Aynı döneme ait saray terzileri ve diğer sınıf hizmetlerindeki 925 kişi içinde 21 kul kardeşi, 22 ise diğer mühtedi vardı (TSMA, D. 733, 9706). Tablodan da anlaşılacağı üzere 16. yüzyılın ortasında ehl-i hirefe doğrudan mühtedi girişi oldukça azalmışken bu yüzyılın sonlarından itibaren genel artışa bağlı olarak nispeten bir yükselme görülebilmektedir.

Kul kardeşliği, uygulamasının devam ettiği 17. yüzyıl başına kadar cesametli bir yapıydı. Devşirme ve köle asıllı kapıkullarının akrabalarından mütemadiyen katılanların sayısı binleri bulmaktaydı. Askerî harekâtlara veya kalelerin muhafazalarına tek seferde bunların birkaç yüzü hatta binden fazlası gönderiliyordu. Bunlar bu görevlerinin ardından bütün dirlikli sınıflara geçiyorlardı (Gül, 2024). Dolayısıyla bahsedilen döneme kadar mühtedilerin istihdamında kul kardeşliği esas yolların başında gelmekteydi.

Sayısı az çok kestirilebilen kul kardeşliği dışında mühtedilerin istihdamını ve dirlik almalarını sağlayan bir diğer temel yol ise devlet adamlarına tabiiyetti. Osmanlı düzeninde sultanın pençik usulüyle veya satın alınma yoluyla kapıkulu oluşturmalarının bir benzerini devlet adamları yapmaktaydı (Kunt, 1975). Savaşlardaki ganimetlerden veya piyasadan satın alınan köleler sahiplerince Müslüman yapılarak yetiştirilmekteydi (İnalcık, Osmanlılar, s. 155 vd.). Ancak devlet adamlarının maiyetlerini sadece köleler teşkil etmezdi. Merkezden dirlik temin etmenin zorluğu karşısında mühtediler devlet adamlarına yönelerek kendilerine iş sağlıyorlardı (BOA, KK.d. 231, s. 19; BOA, A.RSK.d. 1472, s. 237). Bu yolla askerî zümrenin bütün alanlarına dahil olanlar, doğrudan dirlik verilenlerden kat kat fazla idi. Bunu öğrenmenin yolu alt isimleridir. Devşirme ve pençik usulüyle düzene dahil olanlar memleketleri (saraylardakilere meslekleri ve görevlerinin alt isim yapılması gözardı edilirse) yahut milliyetleri ile yazılırdı (BOA, KK.d. 218, s. 122. BOA, KK.d. 224, s. 63; BOA, KK.d. 236, s. 357; BOA, A.MHM.d. 8, hk. 271, 1038. BOA, A.RSK.d. 1474, s. 114). Mühtedilere memleketleri ve milliyetleri alt isim verilebilse de büyük çoğunluğu Abdullah alt ismiyle kaydedilirdi.⁵¹ Köle asıllılara da Abdullah alt adı verilebilmesi (BOA, KK.d. 216, s. 89) ve bütün mühtedilere Abdullah alt adının verilmemesi dolayısıyla sayıları tam olarak çıkarılamasa da dirlik kayıtlarından bunların fazla oldukları görülebilmektedir. Bir devlet adamının maiyetinden bir defada onlarca kişi kapıkullarına, timar sistemine ve kale gediklerine geçebiliyordu.⁵² Sadece bir Ruus Defterinde bile yüzlercesinin bu şekilde istihdamı

⁵¹ Mesela 6 Ocak 1567'de Van'da gönüllü gediği verilenlerden alt ismi Abdullah olan iki kişi kale ağası Hüseyin Ağa'nın akrabalarındandı (BOA, KK.d. 220, s. 188). 14 Kasım 1570 tarihinde Müslüman olan ve Çıldır beylerbeyliği verilen Mustafa Paşa'yla beraber ihtida eden ve zeamet-timar verilen 14 adamından 12'sinin alt ismi Abdullah'tı (BOA, KK.d. 236, s. 68). Ocak 1571'de sabık Eflak voyvodasının karısının hizmetlerinden ihtida eden ve Halep'te gedik verilen 5 kişinin alt ismi Abdullah'tı (BOA, KK.d. 222, s. 161).

⁵² Mesela Ağustos 1570'de Şehrizol beylerbeyi Ahmed Paşa'nın alt isimleri Abdullah olan 8 neferine kul gediği verilmişti (BOA, KK.d. 222, s. 15); 11 Eylül 1571 tarihli kayda göre Karaman beylerbeyi iken vefat eden Hasan Paşa'nın adamlarından 55 kişi alt ismi Abdullah olan, çeşitli kalelerden gedikler verilmişti (BOA, KK.d. 226, s. 26-25); 21 Ocak 1574 tarihli kayıta ölen defterdar İbrahim Çelebi'nin alt isimleri

görülebilmektedir.⁵³ Böylece ölümle veya emeklilikle birlikte devlet adamlarının maiyetlerinin tamamı derecelerine göre yeniçerilik dışındaki kapıkullarına, timar düzenine ve kalelere aktarılabiliyorken kabiliyetli olanlar saraylara alınmaktaydı. Yine taşradaki veya merkezdeki her dereceden bey ve ağa bunlara dirlik temin etmekteydi. Bu haktan ulema mensupları da istifade edebiliyordu (BOA, A.d. 2994, s. 206; BOA, KK.d. 255, s. 15, 22, 34).

4-Mühtedilerin İstihdamında Değişiklikler

Yukarıdaki tablodan 17. yüzyılın ilk çeyreğinde mühtedilerin istihdamında bazı değişikliklerin olduğu anlaşılabilmektedir. Değişikliklerden biri kapıkullarına yazılmanın artmasıyla diğer timar düzenine dahil olmanın azalması ve bir noktadan sonra kesilmesidir. Bu değişikliklerin izahına girmeden evvel bir usul farklılığından bahsetmek icap eder. 1620'li yıllardan itibaren Acemi Ocağı'na alınma artık Ruus Defterlerine yazılmamış, işlemler acemi oğlanları ve bostancılarının defterleri üzerinde yapılmıştır. Dolayısıyla bu tarihlerden sonraki sayıların içinde daha önce mühtedilerin çoğunluğunu oluşturan acemi oğlanları ve bostancılar yoktur. 29 Ocak 1639-28 Ocak 1644 tarihinde ihtida edenlere verilen dirliklere bakılınca durum anlaşılır. Müslüman olanların 135'i cebeci, 54'ü bevvab/kapıcı, 56'sı mehterân-ı hayme, 2'si topçu, 8'i çavuş, 1'i müteferrika yapılmıştı. Buradan aynı zamanda eski uygulamaya devam edildiği, yeniçeri ve sipahilere doğrudan mühtedi alınmadığı da anlaşılmaktadır. Daha öncesinde nadiren verilen, Koçi Bey'e göre H.1005/1596-97 tarihinden itibaren sayıları ve düzenleri bozulan⁵⁴ kapıcıbaşılık ve çavuşluk gibi itibarlı dirlikler gittikçe çoğalmıştır (BOA, KK.d. 238, s. 344; BOA, A.RSK.d. 1474).⁵⁵

Mühtedilerin istihdamındaki değişiklik aslında Osmanlı askerî düzenin aldığı yeni şeklin neticesidir. 16. yüzyıl sonundan itibaren timarlı sipahi sayısı gittikçe azaldı. Diğer taraftan ateşli silah kullanmanın artması ile asker ihtiyacı buna uygun sınıflara yöneldi (İnalçık, 2016, s. 26-43). Bu durumdan mühtedilerin istihdamı da etkilendi ve 17. yüzyılın ilk çeyreğinde timar düzenine kaydedilme kapandı. Aynı dönemde esaslı bir değişiklik daha vardı. Paşa-bey-ağa maiyetlerinden kapıkullarına ve kale gediklerine aktarım (bazı gençlerin saraylara alınması dışında) oldukça azaldı. Bunun sebeplerinden biri kapıkulu sayının artması ve zaten kendi oğullarının ihtiyacı karşılayacak seviyeye gelmesiydi. Kale gedikleri de istihdam bakımından ehemmiyet kaybetmişti. Çünkü sınır ilerlemesi durmuş, ayrıca kalelerin kadroları yeterince şişmişti. İhtiyaç durumunda zaten kalelere kapıkulu sipahilerinin oğulları geçici olarak alınmakta ve yine mevcudu artan yeniçeriler nöbetçi olarak gönderilmekteydi.

Aktarım kesilince sürekli dirliklere girmeyi hedefleyen mühtedilerin paşa-bey-ağa kapılarına rağbeti de azaldı. 17. yüzyılın başında en fazla mühtedi barındıran yapılardan kul kardeşliği uygulaması da benzer sebeplerle ortadan kalktı (Gül, 2024, s. 71-72). Eski yolların çalışmaması ihtidaya yeni bir yol çizdi ki bu mühtedilerin merkeze yönelmeleriydi. Bunu acemi

Abdullah olan 6 adamına dirlik verilmişti (BOA, KK.d. 226, s. 163). Diğer bazı kayıtlar için bkz (BOA, KK.d. 220, s. 5, 13; BOA, A.d. 2994, s. 113; BOA, A.d. 2995, s. 61, 73; BOA, KK.d. 252, s. 59).

⁵³ Mesela Kâmil Kepeci 220 numaralı defterinin 27, 29, 40, 56 58, 69, 72, 75, 78, 79, 81, 91, 120, 155, 174, 186, 188, 190, 196, 155 sayfalarında; yine Kâmil Kepeci 224 nolu defterin 214, 243, 270 sayfalarında; BOA, A.d. 2994 numaralı defterin 5, 34, 113, 118, 145, 160, 195, 199, 206, 209-210, 217, 262, 272 sayfalarında bu tür dirlik tevcihleri görülebilir.

⁵⁴ Koçi Bey'e göre 1575 yılında 290 çavuş 356 bevvab varken 1631'de 933 çavuş, 1832 kapıcı vardı (Koçi Bey Risalesi, 1998, 20-21, 29-30, 51).

⁵⁵ Daha önce Müslüman olan Mehmed'e boşalan gediklerden bir kapıcılık vadedilmişken 26 Eylül 1667'de ölen birinin yerine 6 akçe ile bu göreve verilmişti (BOA, İE.TCT. 4-464); 13 Aralık 1667'de padişah huzurunda Müslüman olan Receb'e 15 akçe ile kapıcılık verilmişti (BOA, İE.TCT. 3-373). Benzer bir kayıt için bkz. (BOA, İE.TCT. 3-347). Kasım 1738'de Kayseri'de papazların ulularından biri Müslüman olup Muhammed adını aldığıında "diğer kafirlere karşı yüceltmek için" 50 akçelik dergâh-ı ali müteferrikalığı verilmiştir (BOA, A.RSK.d. 1502, s. 46).

oğlanı istihdamından kolaylıkla anlayabiliyoruz. 17. yüzyılın ortasında gönüllü ihtida, kuloğullarının ardından Acemi Ocağı ve Bostancı Ocağı'nın ikinci kaynağını teşkil etmekteydi. Tek seferde bu ocaklara yüzlerce mühtedi kaydedilebiliyordu. Mesela 1058/1648-49 yılı maaş defterine göre 195 (BOA, MAD.d. 6737), 1062/1651-52 yılı maaş defterine göre ise onlarca (BOA, MAD.d. 14381) nev-Müslim, acemi ve bostancı ocaklarına yazılmıştı. Hatta bu defterlerde nev-Müslim olarak yazılıp hemen emekli edilenler de vardı. Bundan ihtidayı teşvik için Acemi Ocağı'nın kullanıldığını anlayabiliriz. Bu dönemde devlet devşirmenin alternatifi olarak acemi ve bostancı oğlanı yapmak için mühtedi toplama yoluna da gitmişti ki 1668 yılında yaklaşık 1500 kişi bu şekilde temin edilmişti. Sonraki tarihlerde mühtedi istihdamı aynı yoğunlukta devam etmiştir (Gül, 2022, I, s. 96-97).

Dolayısıyla devşirmenin kalkmasıyla ihtidanın umera kapılarına yöneldiği iddiasının aksine (Minkov, 2004, 76)⁵⁶ mühtedilerin doğrudan kapıkulu ocaklarına yönelmesi gibi bir durum sözkonusuydu. Yine araştırmalarda sadece bu döneme eğilmeden kaynaklı, 17. yüzyılda ihtidanın arttığı görüşü (Krstic, 2015, s. 202; Bear, 2010, s. 40) de isabetli değildir. Artış olarak görünen ihtida sayısı değildi, mühtedilerin kapıkulu ocaklarına yönelmeleri idi.

1670'lerden itibaren Acemi Ocağı'nın mevcudunun azaltılması ve nefer yetiştirme vasfını kaybetmesiyle (Gül, 2022, I, s. 98) mühtediler için bir kapı daha kapandı. Sadece kabiliyetli olanlar münferiden veya topluca Bostancı Ocağı'na alınmaya devam etti (BOA, AE.SMST.II. 131-14522; BOA, AE.SMST.II. 67-7150; BOA, AE.SMST.II. 93-10026). Eskiden olduğu gibi cebeci, topçu ve diğer ocaklara girişler de devam etmişken⁵⁷ mühtedilerin bir kısmı daha önce doğrudan girişin olmadığı Yeniçeri Ocağı'na yönlendirildi.⁵⁸ Mesela tespitlere göre 5 Temmuz 1700'de 32, 23 Eylül 1702 tarihinde 70, Kasım 1708'de 27 nev-Müslim yeniçeri yapılmıştır (BOA, İE.SM. 20-2063; BOA, AE.SMST.II. 74-7887; Gül, 2022, I, s. 98). Yine az da olsa kale gediklerinde istihdam da devam ettirilmişti (BOA, AE.SSÜL.II. 22-2265).⁵⁹

Uygulama 18. yüzyılda⁶⁰ ve kapıkulu ocaklarının varlığı süresince geçerliliğini sürdürse de bu dönem için mühtedi sayısı artık tespit edilememektedir. Bostancı Ocağı dışındaki ocaklarda esâmilerin hâkimiyeti ağaların eline geçti. Merkezde ve taşrada esâmî elde etme bunlar vasıtasıyla olduğundan mühtediler ağa kapılarına yöneldi (Gül, 2022, I, s. 142-143). Mühtediler ocaklara yöneldiğinden iktidar kendi varlığını hissettirmek için divanda Müslüman olanlara verilen hediye miktarını yükseltti. 18. yüzyılda mühtedilere 960 akçe baha ödenmekteydi (BOA, AE.SOSM.III. 78-5940; BOA, AE.SMST.III. 320-25769; BOA, AE.SMHD.I. 153-11420). Yine de eski usulde yani sultan huzurunda veya divanda ihtidaya dirlik verilmesi kesilmemişti. İhtidanın suiistimal

⁵⁶ Minkov'un ihtidanın *gönüllü devşirme* olması noktasındaki tespiti isabetlidir. Ancak bunu ifade için çalışmasının ilgili kısmında kullandığı, 17. yüzyılda vergi defterlerinde yeniçerilerin taşradaki varlığının artışı bilgisi durumu göstermeye müsait değildir. Çünkü onun bahsettiği dönemlerde yeniçerilerin büyük bir kısmı artık taşrada yaşamakta ve oğullarıyla zümrelerinin varlıklarını devam ettirmekteydiler.

⁵⁷ 17 Temmuz 1703'te Müslüman olan birine dergâh-ı ali çavuşluğu verilmişti (BOA, AE.SMST.II. 45-4456). 1690'ların başında sahib-i ayar Mustafa Frenk bir mühtedi idi (Anonim Osmanlı Tarihi, 2000, 32). İhtida edenlerden sefere gidecek yörükler arasına karışan bir mühtedinin silinmesi için hususen emir verilmişti (BOA, İE.DH. 10-971).

⁵⁸ 2 Mayıs 1698'de bir (BOA, AE.SMST.II. 92-9926), 7 Haziran 1698'de bir (BOA, AE.SMST.II. 99-9923), 13 Haziran 1698'de bir (BOA, AE.SMST.II. 93-10033), 15 Haziran 1698'de iki (BOA, AE.SMST.II. 114-12445; BOA, AE.SMST.II. 74-8441) 12 Ekim 1698'de bir yeniçeri yapılan nev-Müslime elbise verilmişti (BOA, AE.SMST.II. 122-13411). Diğer bazı kayıtlar için bkz. (BOA, AE.SMST.II. 92-9924).

⁵⁹ 28 Haziran 1678 tarihinde, Müslüman olan birisine memleketi olan Sinop'tan isteği üzerine bir beşli gediği vadedilmişti (BOA, AE.SMMD.IV. 2-198).

⁶⁰ 17 Temmuz 1742'de cebecilere yazılacak 51 nefer içinde yeni Müslüman olanlar da vardı (BOA, AE, SMHD.I, 256-20860). Mesela Lağımcılık vazifesiyle 35 bin akçelik zeameti olan nev-Müslim Mehmed, 1730'lu yıllarda Alacahisar'da görev yapmaktaydı (BOA, AE.SMHD.I. 81-5450). 24 Kasım 1759'da emeklilik beratı yenilenen nev-Müslim sipahi vardı. BOA, AE.SMST.III. 41-2943). Mühtedi asıllı bir ağanın tereke kaydı için bkz. (BOA, D.BŞM.MHF. 98-28).

edilmesi bakımından 1774 yılında garip bir durum yaşanmıştı. İstanbul'a Rus elçisiyle gelenlerin yaklaşık 200'ü divanda Müslüman olmuş, isteyenler yeniçeri, cebeci ve topçu ocaklarına kaydedilmişti. Muhtemelen casus olan bu kişiler bir süre sonra Rusya'ya kaçmıştı (Kitâb-ı 'İbretnümây-ı Devlet, vrk. 171). Belki de bu yüzden daha itidalli davranılmaya başlanılmıştı ki 1829 Osmanlı-Rus harbinde esir edilen bir generalin Müslüman olmasında tahkikata lüzum hissedilmişti (BOA, HAT. 1038-42996).

İfade edilmelidir ki dirlik talebiyle ihtida edenlerde 18. yüzyıldan itibaren azalma barizdi. Çünkü ihtidanın fazlalığını sağlayan devlet, cazibesini kaybetmişti. Ancak Osmanlı düzeni son zamanlarda bile eski vasıflarını yansıtır vaziyeteydi. Gayrimüslimlerin asker yapıldığı 19. yüzyılda bile mühtedilere askerî ve sivil memuriyet verilebilmekteydi (Aslan, 2008, s. 41-47, 128-140). İhtida edenlere çok büyük rütbelere de veriliyordu ki bunların başında seraskerliğe bile yükselen Macar mühtediler gelmekteydi (Deringil, 2017, s. 229 vd.).

Sonuç

Din değiştirme, toplumların ve medeniyetlerin üstünlük mücadelesini de temsil eden bir olgudur. Dinlerinin yayılmasını arzu edenler siyasi-askerî bir güce dayanmak istemişlerken bunun karşılığı olarak fâtipler, meşruiyet kaynağı olarak dinin müdafaasını veya yayılmasını üstlenmişlerdir. Dolayısıyla dinlerin yayılmasında devletlerin/hanedanların fetihçiliği bir vasıta olarak belirdi. Büyük imparatorlukların ve cihanşümül kahramanların dünyayı tek bir din etrafında toplama hedefi İslam'ın koruyuculuğu sıfatına haiz Osmanlı sultanları için de geçerliydi. Bu haliyle ihtidayı teşvik eden, Osmanlı Devleti'nin gücü ve İslam'ın yayılmasını kendisine amaç edinmesiydi. Ancak bunu hükümlerliği altındakileri din değiştirmeye zorlaması olarak anlamamak gerekir. İfade edilmeye çalışılan, Osmanlı Devleti'nin dinin yayılması şartlarını oluşturduğu ve bu uğurda çalışacak zümreleri yönlendirdiğidir. Dervişler gibi zümrelerin veya kültürel unsurların⁶¹ İslamlaşmada etkisi olsa da bunlar hiçbir zaman devletin/hükümdarın cazibesinin önünde değillerdi. Kaldı ki sultan, askerler dışında gazi dervişleri seferlerde istihdam etme ve onlara geçinmek için alan sağlama bakımından fütuhatin öncüsü durumundaydı

Devletin bu işlevi dinî mensubiyetin geleneksel dünyadaki mahiyetini de anlamamızı sağlar. Din değiştirme siyasal mensubiyeti de belirleyen ehemmiyetli bir karardır. Zeminini, Tanrı tarafından seçilmiş sultana/hükümdara boyun eğme teşkil etmekteydi. İslamiyet'teki tevhid anlayışı, geleneksel dünyada tek bir halifeye/hükümdara tabi olma bakımından siyasal karşılık da geliştirmişti. Bu haliyle din değiştirme bir siyasal tercihti. Bu yüzden bir kabile reisinin veya beyin devlete meyledip dinini değiştirmesi kitlelerin onu takibini sağlardı. Osmanlılarda tabiiyetin dinî temelde değerlendirilmesini Safevilere tabi olup sonra geri dönmeyi, irtidat ve ihtida kelimeleriyle anlatılmasından da anlayabiliyoruz (Tabakâtü'l-Memâlik, 2009, s. 410, 544).

Osmanlılar gönüllülüğe dayalı İslami ihtida geleneğini devam ettirmişken asker temini yoluyla dinî dönüşümü sağlayan, devşirme ve pençik usullerini de kullanmışlardı. Osmanlı toplumu da kölelerin yahut gayrimüslim ahalinin Müslümanlaşması hususunda oldukça faaldi. Netice itibarıyla ihtidayla Osmanlı toplumunun dinî yapısı yüzyıllar içinde dönüştürülmüşken aynı zamanda dışarıdan ehemmiyetli bir nüfus sağlanmıştır. Oldukça nadir mali (Çetin, 1994, s. 73 vd.) ve idari (BOA, A.MHM.d.115, hk. 430; Kocak, 2000, s. 163) bazı müdahaleler dışında mühtediler, topluma kabulleriyle alakalı sıkıntı yaşamamışlardı. Askerî mühtedilerin oğulları da kuloğlu sayılıyor ve buna göre sınıfsal haklara sahip oluyordu (BOA, A.MHM.d. 8, hk. 50). Bazı

⁶¹ Dervişlerin İslam'ın yayılmasındaki yeri için bkz. (Barkan, 1942, ss. 280-386). İslamlaşmada kültürel unsurların değerlendirmesi için ise bkz. (Krstic, 2015, s. 32-36).

çalışmalarda rastlanan kapıkulları içindeki mühtedilerle doğuştan Müslümanların arasında bir rekabetin varlığı iddiası ise sözkonusu değildir.⁶²

Girişte de ifade edildiği üzere dinî taassup veya diğer hangi sebeple olursa olsun ihtidadaki yaygın gönüllülük bazı tarihçi/araştırmacılarca dikkate alınmamakta ve sadece cebrilik öne çıkarılmaktadır. Diğer taraftan literatürde, muhtemelen cebriliğin esas alınmasından kaynaklı olarak, mühtedilerin dinî anlayışlarını, onların gerçekten Müslüman olup olmadıklarını ve nasıl bir itikadı benimsediklerini sorgulama tavrı da yaygındır. Kapıkullarının ve özellikle yeniçerilerin devletin Sünnî anlayışına uymadıkları görüşü yanında Hristiyan devşirmelerin eski kültürleri ve dinlerini unutamadıkları iddiaları da görülebiliyor.⁶³

Girdikleri yeni dine samimiyetle bağlanma, kurallarına uyup uymama herkes için aynı derecede sözkonusu değildir. Yüzyıllar içindeki muamelattan gönüllüce bile olsa din değiştirenlerin hemen iyi bir Müslüman olamayacaklarını ve uyum sağlayamayacaklarını hem askerî-idari makamlarda olanlar hem de ahali iyi biliyordu.⁶⁴ Diğer taraftan Osmanlı’da bazen askerî kaygı herşeyin üstünde olabildiğinden mühtedilerin dindarlığı veya iyi Müslüman olup olmadığı gözardı edilebiliyordu. Umumi duruma bakıldığında ise asılları ne olursa olsun kapıkulları, devletin resmî dinî anlayışına sadıktılar. Cebri veya gönüllü ihtida eden kapıkulları, Sünniliğin yayılmasında; cami, medrese ve diğer dinî müesseseler vasıtasıyla teşkilatlanmasında ehemmiyetli bir mevki edinmişlerdi. Hatta yukarıda bahsedildiği üzere devşirme ve köle asıllılar bile din değiştirmenin teşvikçisi durumundaydı. Yine mühtedilerin dinî coşkusundan gaza ruhunu canlı tutma hususunda istifade edilmiştir (Krstic, 2015, 97). Kayıtlardan da ihtida edip hemen orduya katılmak isteyenleri görebiliyoruz (BOA, AE.SMST.II. 93-10033). İslamiyet’i diğer din mensuplarına karşı müdafaa eden ve bunun için eserler yazan mühtediler bile vardı (Krstic, 2015; Yıldızoğlu, 2021).

Mühtediler bakımından ilgi çeken diğer bir husus da irtidattır. Mühtedilerden her zaman münferiden veya topluca eski dinlerine dönenler veya gizlice eski inançlarını devam ettirenler olmuştur (Çetin, 1994, s. 84-86; Kocak, 2000, s. 169-172; Çakmak, 2025). Resmî kayıtlardan devşirmeler ve acemi oğlanlarından kaçanlar veya kaçırılanları, akrabaları veya diğer Hristiyanların ikna veya cebirle tekrar eski dinlerine döndürme gayretlerini öğrenebilmekteyiz (BOA, A.MHM.d. 5, hk. 86; BOA, A.MHM.d. 7, hk. 966, 2326; BOA, A.MHM.d. 12, hk. 982; BOA, A.MHM.d. 14, hk. 1454).⁶⁵ Yeniçerilerin ve diğer kapıkullarının esir düşenlerin kurtarılması için uğraşmaları ve esaret bedellerinin ödemesine yardım toplamak için ihdas ettikleri esir düğünü gibi uygulamalarına rağmen (TSMA, D. 10038, s. 7) kapıkullarından, sultanın veya devlet adamlarının iç oğlanlarından kaçıp irtidat edenlerin olduğunu biliyoruz (Fezleke, 2016, II, s. 534; Mihailoviç, 2003; İnalçık, 2019, s. 511). İrtidatın cezasının ölüm olması, saklandığından bilinmesini azaltıyordu. Bunun bir neticesi Kripto Hristiyan olarak adlandırılan eski inançlarını gizleyenlerin varlığıydı (Stavro, 1967, s. 227-246; Ortaylı, 1994, s.

⁶² Kapıkulu düzeninin işleyişinden kaynaklı bazı meselelerin ve bu düzenin korunmasına yönelik mücadelelerin bağlamından kopararak ilginç bir şekilde mühtedilerle doğuştan Müslümanlar arasında mücadeleye dönüştürüldüğü bir çalışma için bkz. (Çıpa, 2022, s. 17-38).

⁶³ Mesela bir çalışmada; bütün kapıkulu isyanlarında görülen topluma ve devlet adamlarına yönelik yağma hareketlerinden, sadece Yahudilikten Müslümanlığa geçenlere yönelik olanlar seçilmiş ve bunlar Hristiyan devşirmelerin *kan iftirası* şeklinde Yahudilere yönelik nefretine delil olarak sunulmuştur. Yine aynı çalışmada, herhangi bir kronikte veya arşiv kaydında rahatlıkla görülebilen, köle asıllı veya gönüllü mühtedilere ırklarını gösterir şekilde verilen oldukça yaygın “Frenk” gibi lakaplar, Osmanlı işleyişini dışardan gözlemleyen bir kaynağa dayanarak, gizli Hristiyan olmalarına dayanak yapmıştır (Karatepe, 2022, s. 139-165).

⁶⁴ 17. yüzyılın sonunda Girit’te Müslüman olan Rumların yaşantıları hakkında Tournefort’un tespitleri için bkz. (Tournefort, 2013, s. 89).

⁶⁵ 30 Nisan 1628 tarihli bir kayda göre Rodoscuk’ta kendi isteğiyle Müslüman olan bir Rum bir gence, ihtidasını geçersiz kılmak için babası ve muhtemelen para için tuttuğu bazı yeniçerilerce baskı yapılmıştır (BOA, A.MHM.d. 84. hk. 1).

481-487; Türkan, 2012; Deringil, 2017, s. 110 vd; Kocak, 2000, s. 161 vd.; Aslan, 2008, s. 207 vd; Rruqa, 2020, s. 1238-68). Siyasi boyun eğiše bağılı olarak din değışikliğı bazen görünürdeydi. Öncesinde de varlığını görebiliyorsak da 17. yüzyılın sonundan itibaren artık sık sık toprakların el değıştirmesinde ahali, kendilerini emniyete almak ve yaşadıkları yeri değıştirme gibi müeyyidelere muhatap olmamak için İslam ve Hristiyanlık arasında gidip gelmeye başladı. Bunun dışında müverrihler özellikle kaybedilen kalelerdeki askerlerin veya ahalinin düşman devletlere kolay teslimini veya meyilli olmasını siyasi tabiiyet kapsamında ihanet olarak değerlendirmekte ve çoğu zaman bu davranışları mürtedlik şeklinde anlatmaktaydı.⁶⁶ Dolayısıyla mürted ve irtidat gibi kelimelerden, mutlak şekilde bir din değışikliğı manası çıkarmanın mahzurlu olduğunu ifade etmek gerekir.⁶⁷

Daha çok taşrada gerçekleşse de irtidat ve kriptoluk askerî zümreye dahil olanlar bakımından da sözkonusuydu.⁶⁸ Askerî zümreye mensubiyetle din değıştirmiş görünmenin eski itibarlarının kaybına mâni olma ve Osmanlıların gözüne girme gibi maksatları da vardı. Elbette menfaatlara gerçekleşmemesi pişmanlığa sebep oluyordu ki bu durum daha çok hükümlanlık altındaki hanedanlar için geçerliydi.⁶⁹ Mürtedlik Gürcüler arasında da sözkonusuydu (BOA, A.MHM.d. 104, hk 154). Güce boyun eğen Gürcü beyleri fırsat bulduklarında ya da devletler arası rekabetten istifade ettiklerinde İslamiyet'ten dönebilmişlerdir.⁷⁰

⁶⁶ *Zeyl-i Fezleke*'de 1686'da Venedikliler tarafından ele geçirilen Anabolu muhafazasında olan Rum Hasan Paşa'nın mürted olup onların donanmalarında kaldığını yazıldığı. Aynı kaynak öldürülen isyancı Yeğen Osman Paşa'nın kaçan adamlarının Avusturyalılara sığınmasını da mürtedlik olarak aktarmıştır (Zeyl-i Fezleke, 2012, s. 1041, 1309). 1694 yılında kısa bir müddetliğine Sakız, Venediklilerin eline düştüğünde yerli ahali 400 kadarının "mürted olup, küfri irtikab" ettikleri yazıldığı (Zeyl-i Fezleke, 2012, s. 1577). Raşid Efendi de 1715 yılında geri alınan Misistre'deki ahalinin mürtedliğinin cezasının ertelenmesini anlatmıştır (Tarih-i Râşid ve Zeyli, 2013, II, s. 947).

⁶⁷ Kroniklerden alınma çok fazla misalin bulunduğu ve gösterilen ifadelerin tamamen din değışikliğı şeklinde değerlendirildiği bir çalışma için bkz. (Çakmak, 2025, s. 119-123).

⁶⁸ 1627'de Karaferye'de, görevle giden Ömer adlı bir dergâh-ı alî çavuşu irtidat ettiği iddiasıyla yargılanmıştı. Onun yukarıda bahsedilen çavuşluk verilen mühtedilerden birisi olması muhtemeldir (Gara, 2005, s. 155-1752).

⁶⁹ Temmuz 1565'de Karaboğdan voyvodasının oğlunun biri Müslüman olmuşken sonra mürted olmuş ve Avusturya kralının yanındaki kardeşine kaçmasına yardım etmesi için mektup yazmıştı. Hakkında ölüm fermanı verilmişti. Ancak o başının kesilmesinden yeniden Müslüman olarak kurtulmuş, 2 akçe yevmiye gelir bağlanarak Rodos'a sürülmüştü. Buradan da kaçmıştı ancak yakalanmış ve Haziran 1568'de yine Rodos'ta tutulmuştu. İlginç olan dinden dönmede hile yaptığı düşünülse de öldürülmemesidir (BOA, A.d. 2994, s. 5; BOA, A.MHM.d. 7, hk. 1552). Tarihçi Peçevi 1594 yılında isyan eden Boğdan voyvodasının, Ferhad Paşa yanında yetiştiğini ve Müslüman olmuş görünüp voyvodalık sonrasında dinden çıktığını yazmıştır (Peçevi Tarihi, II, 1982, s. 357). Benzer bir durumdan, kendisi de Koca Kenan Paşa'nın yanında yetişen *Tarih-i Gılmanî* yazarı Mehmed Halife bahsetmiştir. Müverrih 1658 yılında isyan eden Eflak voyvodasının çocukluktan itibaren yirmi yıl Kenan Paşa'nın maiyetinde bulunduğunu, Müslüman kisvesi giyip dini kitaplar okuyarak zahiren Müslüman görüldüğünü anlatmıştır (Tarih-i Gılmanî, 2000, s. 70-71).

⁷⁰ 6 Temmuz 1565 tarihli bir emirde Gürcü Aznavurlarından Müslüman olan ve Ahmed adını alan, zeamet tasarruf eden bir kişinin eski dinine dönüp kiliseye gittiği şeklindeki şikâyet üzerine tahkikat yapılması emredilmişti (BOA, A.MHM.d. 6, hk. 1345). 1579'da Çıldır beylerbeyliği verilen Minüçehr Mustafa Paşa mürted olup iki beylerbeyini yaralayarak kaçmıştı (Kühü'l-Ahbâr, 2019, 1051). 1629 yılında Karaman beylerbeyi Mağrav Paşa'yı sadrazam Hüsrev Paşa dinden dönüp Gürcistan'a kaçacak iddiasıyla öldürmüştü. Muhtemeldir ki Hüsrev Paşa onu Abaza isyanı etkisiyle oldukça fazla yayılan Kafkas kökenli askerlerin eşkıyalığı yüzünden öldürmüş ve sebep olarak irtidatını göstermişti. Kâtip Çelebi bu hususta Hüsrev Paşa'yı tenkit etmiştir ve mürtedlik iddiasını kabul etmemiştir (Fezleke, 2016, II, 684). Topçular Kâtibi'nin anlatışından da irtidat etmediğini anlayabiliyoruz (Topçular Kâtibi Tarihi, 2003, II, 896-901). Bu hadiseden birkaç yıl evvel ülkesine yapılan sefer sırasında Müslüman olan ve Gürcü kralı tayin edilen Açıkbâş meliki Arçil ve kardeşi, Osmanlıların batıdaki savaşlarından istifade ederek 1692 yılında irtidat ederek İranlılara yönelmişti (BOA, A.MHM.d. 104, 355).

Etik Beyan/ Ethics Statement

“Osmanlı Devleti’nde Asker Kaynağı Olarak İhtida” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinden herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırma etik kurul kararı zorunluluğu taşımamaktadır. Makale, Etik Kurulları Yayın Etiği Komitesinin (Committee on Publication Ethics-COPE) yazar, hakem ve editörler için belirtilen kurallardan yararlanılarak oluşturulmuş olan Anasay dergisi etik kuralları çerçevesinde yazılmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Bağımsız, çift-kör hakemlik.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Etik Komite Onayı: Etik kurul onay belgesi gerektirmemektedir.

Teşekkürler: Bu çalışma için teşekkür beyanı bulunmamaktadır.

Yapay Zekâ Beyanı: Herhangi bir yapay zekâ aracı kullanılmamıştır.

Peer-review: Externally peer-reviewed. Double-blind

Conflict of Interest: The author declares that they have no competing interest

Financial Support: The author declared that this study has received no financial support

Ethics Committee Approval: Ethics committee approval is not required.

Acknowledgments: The authors have no acknowledgments to declare.

AI Declaration: The author declares that any of AI tools has not been used for this study

KAYNAKLAR/REFERENCES**I. Arşiv Kaynakları****T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)**

Sadaret Defterleri (A.d.): 2934, 2992, 2994, 2995, 3010.

Ali Emîrî Sultan Ahmed I (AE.SAMD.I.): 8-757.

Ali Emîrî Sultan Mahmud I (AE.SMHD.I.): 81-5450,153-11420, 256-20860.

Ali Emîrî Sultan Mehmed IV (AE.SMMD.IV.): 2-18, 2-198, 83-9845, 83-9871.

Ali Emîrî Sultan Mustafa II, (AE.SMST.II.): 45-4456, 67-7150, 74-7887, 74-8441, 92-9924, 92-9926, 93-10033, 93-10026, 93-10033, 99-9923, 114-12445, 122-13411, 131-14522.

Ali Emîrî Sultan Mustafa III, (AE.SMST.III.): 320-25769.

Ali Emîrî Sultan Sultan Osman III, (AE.SOSM.III.), 78-5940.

Ali Emîrî Sultan Süleyman II, (AE.SSÜL.II.): 22-2265.

Ali Emîrî Sultan Mustafa III, (AE.SMST.III.): 41-2943.

Bâb-ı Asaî Mühimme Defterleri (A.MHM.d.): 1, 2, 4, 5, 6, 7, 8, 12, 14, 84, 91, 104, 114, 115, 131.

Bâb-ı Asaî Nişan Tahvil Defterleri (A.NŞT.d.): 1156, 1161, 1169, 1177, 1178, 1182.

Bâb-ı Asaî Ruus Kalemi Defterleri (A.RSK.d.): 1455, 1457, 1458, 1471, 1472, 1473, 1474, 1475, 1477, 1484, 1485, 1498, 1502, 1510, 1519.

Bâb-ı Defteri Muhallefat Halifelîği (BOA, D.BŞM.MHF.): 98-28.

Cevdet Evkaf (C.EV.): 630-31768.

Hatt-ı Hümayun (HAT.): 1038-42996.

İbnülemin Askeriye (İE.AS.): 26-2605.

İbnülemin Dahiliye (İE.DH.): 10-971.

İbnülemin Saray Mesalihi (İE.SM.): 20-2063.

İbnülemin Tevcihat (İE.TCT.): 3-347, 3-373, 4-464.

Kâmil Kepeci Defterleri (KK.d.): 209, 210, 213, 214, 215, 216, 216B, 218, 219, 220, 221, 222, 224, 225, 226, 230, 231, 234, 236, 237, 238, 239, 241, 242, 243, 244, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 257.

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d.): 6682, 6737, 6861, 14381, 18155.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA)

Defterler (TSMA.D.): 733, 807, 2170, 5361, 9706, 10038.

II. Kaynak ve Araştırma Eserler

- Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi'-nâmesi*. (2008). Hazırlayan Fahri Ç. Derin, İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Anhegger, R. (1942). Martoloslar Hakkında, *Türkiyat Mecmuası*, VII-VIII, Cüz I, 1940-1942, 282-320.
- Aslan, H. (2008). *Tanzimat döneminde ihtida*. Yayınlanmamış doktora tezi. Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116-1688-1704). (2000). Yayına hazırlayan Abdulkadir Özcan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Arnold, T. W. (1343). *İntişâr-ı İslam Tarihi*. Mütercim Halil Halid. İstanbul: Yeni Matbaası.
- Babinger, F.-Köprülü, F. (2000). *Anadolu'da İslamiyet*. Çeviren Ragıp Hulusi. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Barkan, Ö. L. (1942). Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I, *İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler. Vakıflar Dergisi*, 2, 280-386.
- Barkan, Ö. L. (1968). Edirne Askeri Kassamına Ait Tereke Defterleri (1545-1659). *Türk Tarih Kurumu Belgeler* 3, (5-6), 1-479.
- Bear, M. D. (2010). *IV. Mehmed Döneminde Osmanlı Avrupası'nda İhtida ve Fetih*. Çeviren Ahmet Fethi. İstanbul: Hil Yayınevi.
- Cahen, C. (2014). *Osmanlılardan Önce Anadolu*. Çeviren Erol Üyepazarcı. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Çakmak, Y. (2025). *Osmanlı'da Dinden Çıkma (İrtidat)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çetin, C. (2015). *Sultanın Esirleri İstanbul'da Bir Esir Kampı (1715)*. İstanbul: Palet Yayınları.
- Çetin, O. (1994). *Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları (1472-1909)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Çıpa, H. E. (2022). *Hristiyan Kökenli Osmanlılar Hakkında Algılar: Osmanlı Tarihyazımında Kul Karşısı Hissiyat*. Derleyenler: Hakan T. Karatepe, H. Erdem Çıpa, Helga Anetshofer, Osmanlı Toplumunda Ötekileştirme Düşmanlık ve Nefret (16.-18. Yüzyıllar) içinde (ss. 17-38). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demirtaş, F. (2009). *Celâl-Zâde Mustafa Çelebi, Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*. Yayınlanmamış doktora tezi. Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Deringil, S. (2017). *19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde İhtida ve İrtidat*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erdem, Y. H. (2004). *Osmanlıda Köleliğin Sonu, 1800-1909*. İstanbul: Kitapyayınevi.
- Gara, E. (2005). Neomartyr Without A Massage. *Archivum Ottomanicum*, 23, 155-1752.
- Gelibolulu Mustafa Âli. (2019). *Künhü'l-Ahbâr*. Yayına hazırlayan Ali Çavuşoğlu. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Georgieviz, B. (2025). *Türklerin Âdetleri Üzerine*. Çeviren A. Doğucan Hanegelioglu. Ankara: Doğubatu Yayınları.
- Gibbons, H. A. (2017). *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*. Çeviri Ragıp Hulusi Özden. Ankara: Altınordu Yayınları.
- Gül, A. (2024). Osmanlı Devleti'nde Asker Kaynaklarından Kul Kardeşleri. *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, 22 (36), 61-77.
- Hezarfen Hüseyin Efendi. (1998). *Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*. Hazırlayan Sevim İlgürel. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Hasluck, F. W. (2012). *Sultanlar Zamanında Hristiyanlık ve İslam, I-II*. Çeviren Timuçin Binder. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- İnalçık, H. (1996). *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- İnalçık, H. (2010). *Osmanlılar, Fütuhât, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkiler*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

- İnalçık, H. (2016). *Devlet-i 'Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar*, IV. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- İnalçık, H. (2019). *İki Karanın Sultanı, İki Denizin Hakanı, Kâyser-i Rûm. Fatih Sultan Mehmed Han*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Joseph de Tournefort. (2013). *Seyahatname*. Çeviren Ali Berktaş-Teoman Tunçdoğan. İstanbul: Kitapyayinevi.
- Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi. (2003). *Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli*. Hazırlayan Nevzat Kaya. Ankara: Türk Tarih Basımevi.
- Karaçay, N. T. (2012). *Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, Zeyl-i Fezleke: 1065-22 Ca. 1106/1654-7 Şubat 1695*. Yayınlanmamış doktora tezi. Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Karadağ, E. (2002). *XIX. yüzyılın ilk yarısında (1800-1850) Anadolu'da ihtida hareketleri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.
- Karatepe, H. T. (2022). Mühtedilerin Yahudi Karşıtlığı Üzerine. Derleyenler: Hakan T. Karatepe, H. Erdem Çıpa, Helga Anetshofer. *Osmanlı Toplumunda Ötekileştirme Düşmanlık ve Nefret (16.-18. Yüzyıllar)* içinde (ss. 139-165). İstanbul İletişim Yayınları.
- Karpat, K. H. (2004). *Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*. Çeviren Recep Boztemur. İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları.
- Kâtib Çelebi. (2016). *Fezleke, (Osmanlı Tarihi (1000-1065/1591-1655), II*. Hazırlayan Zeynep Aycibin. İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Kayıcı, Z. G. (2023). *Conversion petitions and kısıve bahası grants in Ottoman Empire during the period between mid-17th and late 18th centuries*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Kitâb-ı İbretnümay-ı Devlet*. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Yazma Eserler, No T5945.
- Kocak, K. (2000). *XVI. yüzyılda İstanbul'da ihtida hareketleri*. Yayınlanmamış doktora tezi. Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Konstantin Mihailoviç. (2003). *Bir Yeniçerinin Hatıratı*. Çeviren Kemal Beydilli. İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları.
- Koçi Bey Risalesi, (Eski ve Yeni Harflerle)*. (1998). Hazırlayan Yılmaz Kurt. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Köprülü, F. (1991). *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Krstic, T. (2015). *Osmanlı Dünyasında İhtida Anlatıları, 15.-17. Yüzyıllar*. Çeviren Ahmet Tunç Şen. İstanbul: Kitapyayinevi.
- Kunt, M. (1975). Kulların Kulları. *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi Hümaniter Bilimler*, 3, 27-42.
- Kunt, M. (1982). Transformation of Zımmi into Askeri. Eds. B. Braude, B. Lewis. In *Christians and Jews in The Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society* (s. 55-67). New York, London: Holmes and Meier Publishers.
- Lowry, H. W. (2012). *Trabzon Şehrinin İslâmlaşma ve Türkleşmesi 1451-1583*. Çeviren Demet ve Heath Lowry. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Minkov, A. (2004). *Conversion to Islam in the Balkans; Kısıve Bahası Petitions and Of Ottoman Social Life 1670-1730*. Boston: Brill.
- Nalçacı, N. N. (2015). *Sultanın Kulları, Erken Modern Dönem İstanbul'unda Savaş Esirleri ve Zorunlu İstihdamları*. İstanbul: Verita Yayınevi.
- Ocak, A. Y. (1991). XIII.-XV. Yüzyıllarda Anadolu'da Türk-Hristiyan Dini Etkileşimler ve Aya Yorgi (Saint Georges) Kültü. *Belleten*, 55 (214), 661-674.
- Oral, E. (2000). *Mehmed Halife Tarih-i Gilmanî*. Yayınlanmamış doktora tezi. Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Ortaylı, İ. (1994). Tanzimat Döneminde Tanassur ve Din Değiştirme Olayları. *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, 481-487.
- Özcan, A. (2007). Pençik. *İslam Ansiklopedisi*. (Cilt 34, 257-258). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Pala, A. (2020). XVI. Asırda Selânik Şehrinde İhtida. *History Studies International Journal of History*, 12 (5), 2543-55.

- Peçevi İbrahim Efendi. (1982). *Peçevi Tarihi, II*. Hazırlayan Bekir Sıtkı Baykal. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Râşid Mehmed Efendi, Çelebizâde İsmail Âsım Efendi. (2013). *Târîh-i Râşid ve Zeyli III, 1131-1141/1722-1729*. Hazırlayan Abdulkadir Özcan, Yunus Uğur, Baki Çakır, Ahmet Zeki İzgöer. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Rexha, İ. (2010). The İslamization Process of the Albanian Population in Kosova and Mecadonia, According to the 15.-16. Century Ottoman Registers. *Balkanlarda İslam Medeniyeti, Dördüncü Milletlerarası Kongre Tebliğleri, I*, içinde (ss. 169-188). Üsküp, Makedonya, 13-17 Ekim 2010.
- Ruga, İ. (2020). Osmanlı İdaresinde Arnavutluk'ta Görülen Kripto (Gizli) Hristiyanlar Üzerine Genel Bir Değerlendirme. *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi*, 6, (2), 1238-68.
- Sağır, A. (2000). *Mehmed b. Mehmed Er-Rûmî (Edirneli) 'nin Nuhbetü't-Tevârih ve'l-Ahbâr'ı ve Târîh-i Âl-i Osman'ı*. Yayınlanmamış doktora tezi. İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Sahillioğlu, H. (1980). Onbeşinci Yüzyılın Sonu ile Onaltıncı Yüzyılın Başında Bursa'da Kölelerin Sosyal ve Ekonomik Hayattaki Yeri. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Özel Sayı, 67-138.
- Selçuk, H. (2002). Tapu Tahrir ve Maliyeden Müdevver Defterlere Göre Rumeli'de İhtida Hareketleri. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (12), 89-104.
- Stavro, S. (1967). Crypto-Christianity in the Balkan Area under the Ottomans. *The American Association for the Advancement of Slavic Studies*, 26 (2), 227-246.
- Strauss, J. (2015). Yaşanan ve Anımsanan Osmanlı Yönetimi Türkokrasisi Döneminin Bazı Yerel Yunan Kronikler Üzerine Yorumlar. Derleyenler Fikret Adanır- Suraiya Faroqhi, *Osmanlı ve Balkanlar Bir Tarihyazımı Tartışması* içinde (239-42). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şahin, B. (2022). *Osmanlı'da ihtida hareketleri (1900-1922)*. Yayınlanmamış doktora tezi. Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.
- Şahin, M. (2002). *Kuyucu Murad Paşa'nın Celâli seferi mühimmesi (1607)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Şahin, D. (2003). *XVII. yüzyılın ilk yarısında Anadolu'da Celâli hareketleri (8 numaralı mühimme zeyline göre)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Tevârih-i Âl-i Osman'dan Aşıkpaşazâde Tarihi*. (1332). İstanbul: Matbaay-i Âmire.
- Toledano, E. R. (1994). *Osmanlı Köle Ticareti*. Çeviren Y. Hakan Erdem. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınevi.
- Topçular Kâtibi Abdüllkâdır (Kadrî) Efendi Tarihi, (Metin ve Tahlil), I*. (2003). Yayına hazırlayan Ziya Yılmaz. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Turan, O. (1971). *Selçuklular ve İslamiyet*. İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu.
- Türkan, A. (2012). *Osmanlı'da Kripto Hristiyanlar*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları, I-II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Vak'anüvis Subhî Mehmed Efendi, (2007). *Subhî Tarihi Sâmî ve Şâkir Tarihleri İle Birlikte (İnceleme ve Karşılaştırmalı Metin)*. Hazırlayan Mesut Aydın. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Vryonis, S. (2020). *Küçük Asya'da Orta Çağ Helenizminin Çöküşü ve 11. Yüzyıldan Başlayarak 15. Yüzyıla Kadar İslamlaşma*. Türkçesi İdem Erman. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Vryonis, S. (1972). Religious Changes and Patterns in the Balkans, 14th-16th Centuries. Edited by Henrik Birnbaum and Speros Vryonis. *Aspecct of The Balkans, Continuity And Change* içinde (ss. 151-176). Den Haag.
- Vryonis, S. (2000). Selçuklu Gulamı ve Osmanlı Devşirmesi. Editörler Oktay Özel-Mehmet Öz. *Söğüt'ten İstanbul'a* içinde (ss. 546-553). İstanbul: İmge Yayınevi.
- Yıldızoğlu, S. (2021). *Erken modern Osmanlı tarihinde ihtida anlatıları ve entelektüel arkaplanı: tercüman Murad ve Yusuf b. Ebi Abdüddeyyan*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. İstanbul Medeniyet Üniversitesi.
- Yılmaz, G. (2014). Son Kalan Eşkal Defterlerine Göre Devşirmeliğin Bilinmeyenleri. *Atlas Tarih*, (April), 36-43.

Yılmaz, G. (2015). The Devshirme System and the Levied Children of Bursa in 1603-4. *Belleten*, 79 (286), 901-30.

Zhelyazkova, A. (2015). Bir Tarih Yazımı Sorunsalı olarak Balkanlar'da İslamlaşma: Güneydoğu Avrupa Perspektifi. Derleyenler Fikret Adanır-Suraiya Faroqhi. *Osmanlı ve Balkanlar Bir Tarihyazımı Tartışması* içinde (ss. 259-306). İstanbul: İletişim Yayınları.

Zilfi, M. C. (2020). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kölelik ve Kadınlar*. Çeviren Ebru Kılıç. İstanbul: İş Bankası Yayınları.